

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра адміністративного, господарського права та фінансово-економічної
безпеки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

зі спеціальності 081 «Право»

**Тема: «Адміністративна відповідальність за порушення
порядку провадження господарської діяльності»**

Завідувач кафедри _____ д.ю.н. Гаруст Ю.В.
(підпис)

Керівник проекту _____ к.ю.д, доцент Руденко Л.Д.
(підпис)

Виконавець
студент групи Ю.мз- 72с _____ Байдаленко О.О.
(підпис)

Суми 2018

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Навчально –науковий інститут права

Кафедра адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки

Освітній ступінь «магістр»

Спеціальність 081 «Право»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

Ю.В. Гаруст

“___” _____ 20__ року

**З А В Д А Н Н Я
НА МАГІСТЕРСЬКУ РОБОТУ СТУДЕНТОВІ**

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема проекту (роботи)

_____
_____
_____

керівник роботи _____

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету від “___” _____ 20__ року №___

2. Термін здачі студентом закінченого проекту _____

3. Вихідні дані проекту (роботи) _____

_____
_____
_____
_____

4. Зміст магістерської роботи (перелік питань, які потрібно розробити) _____

_____
_____
_____
_____
_____

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

_____
_____

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада керівника	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів магістерської роботи	Строк виконання магістерської роботи	Примітка

Студент-дипломник _____
(підпис)

_____
(прізвище та ініціали)

Керівник проекту _____
(підпис)

_____
(прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Структура й обсяг роботи. Робота складається зі вступної частини, двох розділів, які об'єднують 6 підрозділів, висновків та списку використаної літератури. Загальний обсяг магістерської роботи становить 92 сторінки. При написанні дипломної роботи було використано 85 джерел.

Актуальність. У зв'язку з приведенням у відповідність з міжнародними стандартами національного законодавства 15 листопада 2011 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності». Зазначеним Законом було прийнято ст. 164 Кодексу України про адміністративні правопорушення (надалі – КУпАП) «Порушення порядку провадження господарської діяльності» у новій редакції. Нова редакція статті обумовлена пріоритетністю застосування фінансових санкцій за економічні правопорушення.

Аналіз практики застосування ст. 164 КУпАП вказує, що суди розглядають приблизно 15 200 таких справ на рік. Це вказує на ефективність такого виду адміністративного примусу. У той же час, слід вказати на низку проблемних питань як глобального, так і конкретного характеру у контексті застосування ст. 164 КУпАП. До глобальних проблем доцільно віднести дискусійне питання притягнення до адміністративної відповідальності юридичної особи, удосконалення процедури притягнення до адміністративної відповідальності. Вирішення глобальних проблем обумовлене необхідністю покращення публічно-правового регулювання господарської діяльності в цілому. Адже публічно-правове регулювання має бути спрямованим на підтримку ринкової саморегуляції, соціальної спрямованості діяльності суб'єктів господарювання, оптимальне узгодження публічних та приватних інтересів. До конкретних проблем доцільно віднести конкретизацію окремих

кваліфікуючих ознак адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 164 КУпАП.

Висвітлені проблемні питання обумовлюють актуальність обраної теми дослідження.

Науково-теоретичне підґрунтя магістерської роботи становлять праці В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, Л.Р. Білої, Ю.П. Битяка, А.С. Васильєва, І.П. Голосніченка, Є.В. Додіна, С.В. Ківалова, Л.В. Ковалюк, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, М.В. Косюти, В.В. Лаптев, Н.М. Лисиці, В.С. Мартем'янова, В.Л. Мусіяки, О.А. Пушкіна, М.М. Тищенко, О.Ф. Фрицького, М.К. Якимчука, Х.П. Ярмаки. Незважаючи на наявність великої кількості наукових праць, присвячених питанням адміністративно-правової відповідальності, питання притягнення до адміністративної відповідальності за порушення порядку провадження господарської діяльності досліджено фрагментарно. Тому обрана тема наукового дослідження потребує самостійного комплексного аналізу.

Метою є розробка пропозицій щодо удосконалення адміністративної відповідальності за порушення порядку провадження господарської діяльності.

Відповідно до поставленої мети поставлено такі *завдання*:

- уточнити місце і роль адміністративної відповідальності в адміністративно-правовому регулюванні господарської діяльності;
- узагальнити правові засади адміністративної відповідальності за порушення порядку здійснення господарської діяльності;
- конкретизувати поняття та зміст об'єкта делікту - порушення порядку провадження господарської діяльності;
- охарактеризувати об'єктивну сторону порушення порядку провадження господарської діяльності;
- уточнити суб'єкта адміністративного проступку - порушення порядку здійснення господарської діяльності;

- конкретизувати сутність суб'єктивної сторони делікту - порушення порядку здійснення господарської діяльності;
- на основі аналізу законодавства та практики його застосування розробити пропозиції щодо доцільності притягнення юридичної особи за порушення порядку провадження господарської діяльності.

Предметом дослідження є адміністративна відповідальність за порушення порядку здійснення господарської діяльності.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері здійснення господарської діяльності.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження склали сукупність методів і прийомів наукового пізнання. Як загальнонауковий метод використовувався системний підхід, який дозволив визначити та дослідити склад адміністративного правопорушення (порушення порядку провадження господарської діяльності). Для аналізу господарської діяльності як об'єкта правопорушення та правових засад притягнення до адміністративної відповідальності використовувався метод аналізу та синтезу. За допомогою логіко-семантичного методу поглиблено понятійний апарат. Методи класифікації, групування, структурно-логічний застосовувалися для виділення окремих форм порушення порядку провадження господарської діяльності. Структурно-логічний та компаративний методи використовувалися для формулювання пропозицій щодо удосконалення правових засад адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності.

Наукова новизна. На основі проведеного дослідження чинного законодавства України та практики його застосування, теоретичного осмислення ряду наукових праць в різних галузях знань сформульовано висновки та рекомендації, спрямовані на удосконалення адміністративної відповідальності за порушення порядку провадження господарської діяльності.

Вперше:

- класифіковано правові засади адміністративної відповідальності за порушення порядку здійснення господарської діяльності на три групи: а) ті, що визначають принципи та порядок здійснення господарської діяльності; б) ті, що визначають правовий статус органів управління легалізацією суб'єктів господарювання; ті, що визначають правовий статус суб'єктів господарювання.

Удосконалено:

- поняття адміністративної відповідальності за порушення порядку провадження господарської діяльності;
- форми об'єктивної сторони правопорушення, передбаченого ст. 164 КУпАП;
- кваліфікуючі ознаки господарської діяльності при притягненні до адміністративної відповідальності за ст. 164 КУпАП;
- зміст суб'єктивної сторони адміністративного правопорушення, скоєного юридичною особою.

Знайшли подальший розвиток:

- пропозиції щодо кодифікації норм, які передбачають адміністративну відповідальність за порушення порядку провадження господарської діяльності;
- пропозиції щодо законодавчого врегулювання інституту адміністративної відповідальності юридичних осіб, яке могло б знайти своє закріплення в кодифікованому правовому акті щодо регулювання інституту адміністративної відповідальності в цілому;
- положення щодо нормативно-правових актів, які регулюють відносини легалізації суб'єктів господарювання, як частини комплексного дослідження адміністративно-правових засад легалізації суб'єктів підприємницької діяльності;
- положення щодо адміністративної відповідальності юридичних осіб.

Отримані результати дослідження можуть бути використані у практичній діяльності, законотворчості, у навчальному процесі.

Ключові слова: АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ, ЛЕГІТИМАЦІЯ, ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА, ОБ'ЄКТ, СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА, СУБ'ЄКТ, ЮРИДИЧНА ОСОБА, ПРЕЗУМПЦІЯ, ВІНА.

.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	10
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ ПРОВАДЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	13
1.1. Місце і роль адміністративної відповідальності в адміністративно-правовому регулюванні господарської діяльності.....	13
1.2. Правові засади адміністративної відповідальності за порушення порядку здійснення господарської діяльності.....	25
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СКЛАДУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ДЕЛІКТУ ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ ПРОВАДЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	33
2.1. Поняття та зміст об`єкта делікту порушення порядку провадження господарської діяльності.....	33
2.2. Характеристика об`єктивної сторони порушення порядку провадження господарської діяльності.....	41
2.3. Поняття та загальна характеристика суб`єкта адміністративного проступку порушення порядку здійснення господарської діяльності.....	47
2.4. Характеристика суб`єктивної сторони делікту порушення порядку здійснення господарської діяльності.....	59
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	85
ДОДАТКИ.....	92

ВСТУП

Актуальність магістерського дослідження. У зв'язку з приведенням у відповідність з міжнародними стандартами національного законодавства 15 листопада 2011 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності». Зазначеним Законом було прийнято ст. 164 Кодексу України про адміністративні правопорушення (надалі – КУпАП) «Порушення порядку провадження господарської діяльності» у новій редакції. Нова редакція статті обумовлена пріоритетністю застосування фінансових санкцій за економічні правопорушення.

Аналіз практики застосування ст. 164 КУпАП вказує, що суди розглядають приблизно 15 200 таких справ на рік. Це вказує на ефективність такого виду адміністративного примусу. У той же час, слід вказати на низку проблемних питань як глобального, так і конкретного характеру у контексті застосування ст. 164 КУпАП. До глобальних проблем доцільно віднести дискусійне питання притягнення до адміністративної відповідальності юридичної особи, удосконалення процедури притягнення до адміністративної відповідальності. Вирішення глобальних проблем обумовлене необхідністю покращення публічно-правового регулювання господарської діяльності в цілому. Адже публічно-правове регулювання має бути спрямованим на підтримку ринкової саморегуляції, соціальної спрямованості діяльності суб'єктів господарювання, оптимальне узгодження публічних та приватних інтересів. До конкретних проблем доцільно віднести конкретизацію окремих кваліфікуючих ознак адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 164 КУпАП.

Висвітлені проблемні питання обумовлюють актуальність обраної теми дослідження.

Сучасний стан наукової розробки. Науково-теоретичне підґрунтя магістерської роботи становлять праці В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, Л.Р. Білої, Ю.П. Битяка, А.С. Васильєва, І.П. Голосніченка, Є.В. Додіна, С.В. Ківалова, Л.В. Коваля, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, М.В. Косюти, В.В. Лаптеа, Н.М. Лисиці, В.С. Мартем'янова, В.Л. Мусіяки, О.А. Пушкіна, М.М. Тищенко, О.Ф. Фрицького, М.К. Якимчука, Х.П. Ярмаки. Незважаючи на наявність великої кількості наукових праць, присвячених питанням адміністративно-правової відповідальності, питання притягнення до адміністративної відповідальності за порушення порядку провадження господарської діяльності досліджено фрагментарно. Тому обрана тема наукового дослідження потребує самостійного комплексного аналізу.

Метою роботи є розробка пропозицій щодо удосконалення адміністративної відповідальності за порушення порядку провадження господарської діяльності.

Відповідно до поставленої мети поставлено такі **завдання**:

- уточнити місце і роль адміністративної відповідальності в адміністративно-правовому регулюванні господарської діяльності;
- узагальнити правові засади адміністративної відповідальності за порушення порядку здійснення господарської діяльності;
- конкретизувати поняття та зміст об'єкта делікту - порушення порядку провадження господарської діяльності;
- охарактеризувати об'єктивну сторону порушення порядку провадження господарської діяльності;
- уточнити суб'єкта адміністративного проступку - порушення порядку здійснення господарської діяльності;
- конкретизувати сутність суб'єктивної сторони делікту - порушення порядку здійснення господарської діяльності;
- на основі аналізу законодавства та практики його застосування розробити пропозиції щодо доцільності притягнення юридичної особи за порушення порядку провадження господарської діяльності.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері здійснення господарської діяльності.

Предметом дослідження є адміністративна відповідальність за порушення порядку здійснення господарської діяльності.

Методологічну основу дослідження склали сукупність методів і прийомів наукового пізнання. Як загальнонауковий метод використовувався системний підхід, який дозволив визначити та дослідити склад адміністративного правопорушення (порушення порядку провадження господарської діяльності). Для аналізу господарської діяльності як об'єкта правопорушення та правових засад притягнення до адміністративної відповідальності використовувався метод аналізу та синтезу. За допомогою логіко-семантичного методу поглиблено понятійний апарат. Методи класифікації, групування, структурно-логічний застосовувалися для виділення окремих форм порушення порядку провадження господарської діяльності. Структурно-логічний та компаративний методи використовувалися для формулювання пропозицій щодо удосконалення правових засад адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності.

Апробація результатів дослідження. Окремі результати наукового дослідження, викладені в магістерській роботі, оприлюднено на Всеукраїнської науково-практичної конференції «Господарське право та процес в умовах трансформації суспільних відносин» (м. Кривий Ріг, 27 вересня 2018 року) за темою «Щодо систематичності як кваліфікуючої ознаки порушення порядку провадження господарської діяльності».

Структура дипломної роботи. Робота складається зі вступної частини, двох розділів, які об'єднують 6 підрозділів, висновків та списку використаної літератури. Загальний обсяг магістерської роботи становить 92 сторінки. При написанні дипломної роботи було використано 85 джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ ПРОВАДЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Місце і роль адміністративної відповідальності в адміністративно-правовому регулюванні господарської діяльності

Встановлення правових приписів для регулювання тієї чи іншої сфери діяльності само по собі не може забезпечити стан законності та правопорядку у цій сфері. Потрібен механізм державного примусу для забезпечення виконання нормативних приписів. Це справедливо і для сфери господарської діяльності.

Проблема юридичної відповідальності є однією з ключових у правовій науці і досліджується не лише загальною теорією права, а й такими галузевими науками, як кримінальне право, цивільне право, адміністративне право, трудове право. Фундамент для її вивчення закладений все ж науковими роботами саме в галузі загальної теорії права. Зокрема ця проблема була висвітлена в працях С.С. Алексєєва, С.Н. Братуся, В.М. Горшенєва, Ю.А. Денисова, В.М. Кудрявцева, Н.С. Малєїна, П.М. Рабіновича, М.А. Цвіка, А.С. Шабурова та багатьох інших вчених.

Однак значна увага, яка приділялася вивченню питання, не дала змоги сформулювати єдине визначення юридичної відповідальності, а скоріше навпаки, стала передумовою для виникнення цілої низки підходів до цього явища. Викликано це його неоднозначністю і складністю.

Так, юридична відповідальність, як правове явище може розглядатись у двох аспектах, позитивному і негативному. У позитивному (проспективному) аспекті відповідальність особи – це відповідальність за

майбутні вчинки, їх усвідомлення, прагнення діяти відповідно до встановлених норм, як соціальних, так і правових, належним чином виконувати свої обов'язки і реалізовувати права лише у встановленому порядку, бути громадсько активним і суспільно корисним членом суспільства. За юридичною природою позитивна відповідальність являє собою обов'язок діяти певним чином [1, с. 43]. У негативному (ретроспективному) аспекті мова йде про відповідальність за вже скоєні вчинки, їх негативні наслідки, порушення певних норм. Тоді як проспективна відповідальність має триваючий характер, ретроспективна є разовою реакцією на певний вчинок, його наслідком. В науці поширена точка зору, що теорія про проспективний і ретроспективний аспекти може бути застосована лише до суспільної відповідальності в цілому, тоді як будь-яка юридична відповідальність завжди є реакцією на певний вчинок, тобто її можна розглядати тільки як відповідальність у ретроспективному аспекті. Принаймні так стверджували В.А. Ойгензіхт [2, с. 43], Н.С. Малєїн [3, с. 24] та ін.

Не вдаючись до глибокого аналізу цієї проблеми, і не беручи участь в обговоренні питання чи є проспективна відповідальність елементом правової реальності, чи штучною, надуманою, безпідставно ускладнюючою її категорією, хочеться відзначити, що об'єктом цієї роботи буде лише відповідальність ретроспективна, тобто та, яка може наставати за вже скоєні вчинки, порушення, і, говорячи про правову відповідальність юридичних осіб чи юридичну відповідальність взагалі, ми матимемо на увазі саме ретроспективну відповідальність.

Вчені дають різноманітні визначення юридичної відповідальності, в яких кожен хоче підкреслити ті аспекти, характерні риси, які, на його думку, є головними. В цілому, для загального огляду, можна навести наступні точки зору щодо цього питання.

На думку А.Ф. Плахотного, юридична відповідальність це один із проявів зв'язку і взаємної залежності особистості і суспільства [4, с. 8].

И.С. Самощенко стверджує, що юридична відповідальність є державним примусом до виконання вимог права, реакцією на скоєне правопорушення [5, с. 6-11].

Дещо інший підхід до цього питання висловлює Л.С. Явич, який вважає, що юридична відповідальність є реалізацією (втіленням) санкції правової норми [6, с. 28].

О.С. Иоффе вважає, що юридична відповідальність це міра державного примусу, заснованого на юридичному та суспільному засудженні поведінки правопорушника, що виражається у встановленні для нього певних негативних наслідків у вигляді обмежень особистого та майнового характеру [7, с. 26].

Цікавою є точка зору О.Е. Лейста, що юридична відповідальність за об'ємом є значно ширшою за застосування санкції, оскільки включає такі проблеми, як кваліфікація правопорушення, гарантії встановлення об'єктивної істини у справі, права звинуваченої особи і ряд інших [8, с. 17].

На думку С.С. Алексеева, юридична відповідальність полягає в обов'язку особи переносити заходи державного примусового впливу за скоєне правопорушення [9, с. 48].

С.Н. Братусь вважає, що юридична відповідальність є реалізацією правової норми, причому підставою є зобов'язання. Тобто юридична відповідальність це звичайне зобов'язання, але таке, що виконується в примусовому порядку [10, с. 4].

Висловлюється й таке визначення юридичної відповідальності, відповідно до якого – це врегульований правом обов'язок дати звіт за свої діяння [11, с. 30].

В.Д. Перевалов вважає, що юридична відповідальність – є застосуванням до правопорушника передбачених санкцією юридичної норми заходів державного примусу, які виражаються у формі обмежень особистого, організаційного чи майнового характеру [12, с. 99].

Заслуговує уваги і точка зору Д.М. Лук'янця, відповідно до якої юридична відповідальність – це регламентована правовими нормами реакція з боку уповноважених суб'єктів на діяння фізичних або юридичних осіб (колективних суб'єктів), що проявляються в недотриманні встановлених законом заборон, невиконанні встановлених законом обов'язків, порушенні цивільно-правових зобов'язань, нанесенні шкоди або завдання збитків і виражена в застосуванні до осіб, які вчинили такі діяння, засобів впливу, що тягнуть за собою позбавлення особистого, майнового або організаційного характеру [13, с. 15].

Така різноманітність у підходах до визначення юридичної відповідальності викликана тим, що вона, будучи одним із видів суспільної відповідальності успадкувала від останньої і змістовність, і багатоаспектність. Дійсно, суспільна відповідальність, в самому загальному розумінні, це специфічний зв'язок між суб'єктами суспільних відносин, один з яких є домінуючою інстанцією і, застосовуючи різноманітні прийоми та методи, впливає на поведінку іншого, намагаючись утримати її (поведінку) в певних рамках (межах). Саме завдяки існуванню цього зв'язку забезпечується дотримання суспільних норм, встановлення злагоди в суспільстві, а загалом й існування самого суспільства.

Юридична відповідальність – один з найпоширеніших видів суспільної відповідальності, і встановити ознаки, які точно характеризували б таке об'ємне поняття, досить складно. До того ж юридична відповідальність не може існувати "взагалі". В різних галузях права вона проявляється по різному, її види істотно відрізняються один від одного. Тому дати єдине визначення, ознаки якого одночасно характеризували б усі види юридичної відповідальності і не вступати у протиріччя зі специфікою жодного з них не просто.

Уявляється, що найбільш вдалими є визначення юридичної відповідальності І.С. Самощенка, а також В.М. Корельського та В.Д. Перевалова, оскільки вони роблять наголос на тому, що з яких би частин і

елементів юридична відповідальність це складалася, вона може бути застосована лише за умови скоєння порушником певного, специфічного вчинку – правопорушення. Це визначення з одного боку підкреслює ретроспективну природу правової відповідальності, а з іншого – відзначає, що правова відповідальність настає лише у разі скоєння вчинку, який має необхідні особливі ознаки. Крім того, у цьому випадку можна говорити про наголос на правові гарантії, адже, по-перше, до відповідальності може бути притягнута лише особа, яка скоїла згадане правопорушення, а, по-друге, особа, права і законні інтереси якої постраждали від такого порушення, має право вимагати притягнення порушника до відповідальності.

Суб`єктами юридичної відповідальності можуть бути громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, підприємства, установи та організації будь-якої форми власності, державні органи і т. д. Основною і принциповою класифікацією виглядає розподіл суб`єктів юридичної відповідальності на фізичні та юридичні особи. Проблема юридичної та адміністративної відповідальності фізичних осіб достатньо повно і ретельно вивчена. У свою чергу, в рамках цієї роботи, нас більше цікавить підінститут адміністративної відповідальності юридичних осіб, які є основними суб`єктами правопорушень у сфері господарської діяльності.

Юридичні особи наділені державою правом на участь в широкому колі правових відносин. Саме з діяльністю юридичних осіб тісно пов'язане забезпечення правопорядку в суспільстві, формування правомірної поведінки. Адже економічне, політичне, державне життя країни складається з діяльності не лише окремих громадян, а й таких колективних утворень, як підприємства, установи, організації, обсяг ресурсів яких значно перевищує обсяг ресурсів, сконцентровані у сфері безпосереднього впливу фізичних осіб, тому правомірна діяльність юридичних осіб має першочергове значення для нормального існування суспільства і держави.

Чи може юридична особа скоїти правопорушення? До відповіді на це запитання можна підійти з формального боку, констатувавши, наприклад, що

в самій назві Закону України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» встановлено, що юридична особа порушення скоїти може [14]. А оскільки перелік цих порушень, їх конкретні склади закріплені в нормативному акті (законі), то ми можемо говорити, що маємо справу саме з порушенням права (правопорушенням), як видом правової поведінки, яке може бути скоєне юридичною особою.

Більш детальний аналіз проблеми дає можливість встановити, що юридична особа може здійснити вчинок, який має всі основні ознаки, притаманні правопорушенню. До таких ознак, як було сказано вище, слід віднести протиправність, суспільну шкідливість, вольовий характер акту скоєння правопорушення, застосування до порушника державного примусу.

Уявляється, що своїми діями юридична особа може порушити норму права, оскільки, такі норми права, що встановлюють спеціальні правила поведінки для юридичних осіб існують, а це означає, що юридична особа може вести себе принаймні двояко: виконувати ці норми, або не виконувати, порушувати їх, причому факт можливості такого порушення закріплений в окремих законах, наприклад, Законах України "Про рекламу" [14], "Про захист від недобросовісної конкуренції" [16], "Про захист прав споживачів" [17], "Про виключну (морську) економічну зону України" [18]. Отже можливість порушення юридичною особою норм права є незаперечною.

Як раніше відзначалося, протиправність тісно пов'язана з суспільною шкідливістю. На наш погляд є безперечним, що дії юридичної особи можуть бути суспільно шкідливими. Ця шкідливість може зводитися і до безпосередньої шкоди, яка наприклад виражається у збитках, передбачених Цивільним Кодексом України (ЦК України) [19], і до опосередкованої, непрямой шкоди, як, наприклад, передбачене ст. 24 Закону України "Про виключну (економічну) морську зону України" – значне погіршення умов відтворення рибних чи інших живих ресурсів моря [18], чи інших форм, не пов'язаних із заподіянням збитків. Кожна з цих форм несе в собі порушення існуючого правопорядку і загрозу законності, що й робить кожна з них

суспільно шкідливою. Щодо здатності юридичної особи скоїти правопорушення шляхом здійснення свідомого, вольового акту, то при розгляді цієї ознаки слід враховувати особливості колективної поведінки, адже саме колективним утворенням вона являється. Внутрішній механізм групової поведінки складають міжособові відносини учасників колективу з одного боку, і спільна мета і уявлення всього колективу – з іншого. Спільна спрямованість групової поведінки визначається тими об'єктивними відносинами, в яких колектив перебуває з оточуючим суспільним середовищем. Однак досягти єдності мети і дії можна лише за умови, коли внутрішні взаємовідносини членів колективу належним чином врегульовані, узгоджені між собою і сприяють отриманню і реалізації спільного рішення. Звичайно, діяльність юридичної особи, спрямована на досягнення спільної мети, певним чином структурована і диференційована, і чим складніше колективне обговорення, тим вищий рівень цієї диференціації. Це дає змогу говорити, що діяльність різних учасників колективу впливає на нього з різною силою. Залежить це, перш за все, від суспільної вагомості діяльності кожного з них [1]. Але так чи інакше, діяльність колективу реалізується переважно через діяльність людей, що входять до його складу [20, с. 49]. Ці люди, які є складовими колективу, в нашому випадку юридичної особи, усвідомлюючи свою поведінку, безперечно усвідомлюють діяльність, окремі вчинки колективу, які саме їх поведінкою і формуються. Таке усвідомлення є обов'язковим елементом як правопорушення, так і правомірної поведінки юридичної особи.

Може залишитись непоміченим, що низка нормативно-правових актів встановлює стягнення, які можуть бути застосовані за певних умов не лише до фізичної особи, а й до юридичної. Так наприклад, вже згаданий Закон України "Про виключну (економічну) морську зону України" передбачає можливість застосування до юридичної особи, в разі скоєння нею правопорушення, стягнень у вигляді штрафу та конфіскації. Іншими нормативними актами передбачені інші види стягнень. Таким чином можна говорити що

законодавством встановлені види та порядок негативної реакції держави на правопорушення, скоєне юридичною особою.

Проведений аналіз дає нам змогу стверджувати, що юридична особа може бути суб'єктом такого виду правової поведінки, як правопорушення, і бути притягнутою до юридичної відповідальності, оскільки між цими категоріями існує нерозривний зв'язок. Юридична відповідальність – це реакція на правопорушення, його прямий наслідок, а правопорушення – це єдина підстава для притягнення до відповідальності. За загальним правилом, де є правопорушення, має бути відповідальність, де немає правопорушення, відповідальності бути не може [3, с. 26].

В юридичній літературі проблемам адміністративної відповідальності, починаючи із 60-х років, приділяється чимало уваги. У працях, опублікованих в 60-70-х роках [21; 22; 23], було розглянуто загальні питання адміністративної відповідальності, її процесуально-правові аспекти, обґрунтовано пропозиції з розвитку законодавства про адміністративні проступки, багато з яких склали теоретичну основу кодифікації цього законодавства. Теоретичні положення, що містяться в них, та їхнє обґрунтування не втратили свого значення дотепер. Після проведення на початку 80-х років кодифікації законодавства про адміністративні проступки почали з'являтися численні наукові статті, брошури, коментарі, монографії, присвячені цій проблемі, які враховують зміни в правовому регулюванні адміністративної відповідальності [24; 25; 26; 27; 28].

В зазначених працях досить повно висвітлено загальні питання адміністративної відповідальності, надано рекомендації для практичних працівників, які застосовують законодавство про адміністративні проступки. В них була закладена теоретична основа, вирішено ряд проблем, поставлено питання, які вимагають подальшого вирішення. Особливо гостро ці проблеми постали після розпаду СРСР і створення незалежної держави – України, із самостійною правовою системою.

Поява нових соціальних відносин, винесення на перший план інтересів особистості, звуження сфери державного контролю, нові форми регулювання (політичні, економічні, релігійні) приводять до істотного переосмислення ролі і місця адміністративної відповідальності в системі правового регулювання. Це, насамперед, проявилось в зміні законодавства про адміністративні проступки. За період існування Кодексу про адміністративні правопорушення було видано більше ніж 159 законодавчих актів, що внесли зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення [29]. Це пов'язано з появою деяких нових і зникненням старих органів, уповноважених застосовувати адміністративні стягнення, зміною санкцій (лише система штрафних санкцій змінювалася два рази, поки розмір штрафу не був прирівняний до неоподаткованого мінімуму доходів громадян), запровадженням нових складів проступків, які характеризують зміну відносин у державі (податкові, економічні, екологічні проступки, проступки, що посягають на права споживачів, трудові права громадян і та ін.). Однак, основні принципи адміністративної відповідальності практично не зазнали істотних змін, хоча і піддаються теоретичному переосмисленню стосовно нових умов з урахуванням змін, що відбулися в суспільстві і закріплені в Конституції України. Для того, щоб всебічно і повністю розкрити особливості адміністративної відповідальності за посягання на права і свободи громадян, необхідно зупинитися на деяких основних її загальних питаннях, єдиних для всіх відносин, що нею охороняються. Такою ж новою є редакція ст. 164 КУпАП «Порушення порядку провадження господарської діяльності».

Адміністративна відповідальність становить особливий вид юридичної відповідальності, їй властиві всі ознаки останньої.

Так, на думку І.А. Галагана, адміністративна відповідальність – це застосування у встановленому порядку уповноваженими на те органами і посадовими особами адміністративних стягнень, закріплених в санкціях адміністративно-правових норм, до винних у скоєнні адміністративних проступків, що містять державне і суспільне їх засудження, осуд їх

особистості і протиправного діяння, що виражається в негативних для них наслідках, які вони зобов'язані виконати і які мають на меті їх покарання, виправлення і перевиховання, а також охорону суспільних відносин у сфері державного управління [30, с. 10].

О.М. Якуба визначала адміністративну відповідальність як відповідальність громадян і посадових осіб перед органами державного управління, а у випадках, визначених законом, – перед судом за винне порушення загальнообов'язкових адміністративно-правових норм, що виражається у застосуванні до порушників встановлених адміністративних санкцій [31, с. 80].

Інші науковці стверджували, що адміністративна відповідальність зводиться до реалізації адміністративних стягнень [32], а крім того до реалізації правовідновлюючих заходів [33, с. 53].

Досить поширеним є визначення адміністративної відповідальності як виду юридичної відповідальності, який зводиться до реагування уповноваженого органу державного управління чи посадової особи (в окремих випадках – суду) на адміністративне правопорушення і виражається в застосуванні адміністративного стягнення до правопорушника [34; 35].

В проекті Кодексу України про адміністративні проступки вперше зроблено спробу дати визначення адміністративної відповідальності на законодавчому рівні: адміністративна відповідальність — це засіб охорони та захисту суспільних відносин, що використовується державою як адміністративний примус і полягає в застосуванні до суб'єкта адміністративного проступку адміністративних стягнень та заходів впливу, встановлених цим Кодексом [36].

Отже, традиційно юридичну відповідальність пов'язують із застосуванням примусових заходів, розглядають її як передбачену санкціями правових норм реакцію на правопорушення і здійснення санкцій. Основні риси юридичної відповідальності, а отже і адміністративної, полягають в тому, що вона: по-перше, є засобом охорони правопорядку, засобом здійснення

державної влади; по-друге, нормативно визначена і проявляється у застосуванні, реалізації санкцій правових норм; по-третє, є наслідком винного антигромадського діяння; по-четверте, супроводжується державним і громадським осудом проступку; по-п'яте, забезпечується державним примусом; по-шосте, пов'язана з несприятливими для правопорушника наслідками, які він зобов'язаний перетерпіти і фактично перетерплює; по-сьоме, реалізується у відповідних процесуальних формах. Ці ознаки характерні для всіх видів юридичної відповідальності. В той же час, кожен з них має специфічні риси, які визначають його відокремленість.

До характерних, специфічних рис адміністративної відповідальності варто віднести, насамперед, те, що її підставою є особливий вид правопорушення – адміністративний проступок. Своє вираження адміністративна відповідальність знаходить у застосуванні певних видів адміністративних стягнень, специфічних за змістом і відмінних від заходів кримінального покарання, дисциплінарного впливу і майнової відповідальності. Адміністративні стягнення накладаються великою кількістю органів, яким таке право надане законодавством України і перелік яких міститься в КпАП України і деяких інших законодавчих актах. Незважаючи на те, що все частіше адміністративні стягнення застосовуються судами (суддями), адміністративна відповідальність є позасудовим видом правової відповідальності. Між органами державного управління (посадовими особами), що накладають адміністративні стягнення, і правопорушниками відсутні відносини підпорядкованості. Порядок притягнення до адміністративної відповідальності особливий, він істотно відрізняється від кримінального, цивільного процесів і дисциплінарного провадження. Нарешті, адміністративна відповідальність врегульована нормами адміністративного права, що містять вичерпні переліки адміністративних проступків, адміністративних стягнень і органів, уповноважених їх застосовувати, детально регулюють цей вид провадження і в сукупності утворюють її нормативну основу [21, с. 51].

Все сказане дозволяє зробити висновок про те, що адміністративна відповідальність як вид юридичної відповідальності – це застосування до осіб, які вчинили адміністративні проступки, адміністративних стягнень, що тягнуть для цих осіб обтяжливі наслідки майнового, морального, особистісного чи іншого характеру і застосовуються уповноваженими на те органами чи посадовими особами на підставах і у порядку, встановлених нормами адміністративного права.

Адміністративна відповідальність за порушення порядку провадження господарської діяльності – це застосування до осіб, які вчинили адміністративний проступок при здійсненні господарської діяльності, адміністративних стягнень, що тягнуть для цих осіб обтяжливі наслідки майнового, морального, особистісного чи іншого характеру і застосовуються уповноваженими на те органами чи посадовими особами на підставах і у порядку, встановлених нормами адміністративного права.

Застосування адміністративних стягнень є способом виховання правопорушника у дусі дотримання законів України, поваги до правил співжиття, а також попередження нових правопорушень, як самим правопорушником, так і іншими особами [37, с. 38-39]. Стягнення за адміністративний проступок накладається в межах, встановлених КпАП України, і в точній відповідності у нього. При цьому мають враховуватися характер вчиненого правопорушення, особа порушника, ступінь його вини, а також обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність (ч. 2 ст. 33 КпАП).

Усе це створює систему гнучкого реагування на проступки з врахуванням як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів, і за вмілого її використання підвищує ефективність боротьби з порушеннями законності і правопорядку. Однак, ця гнучкість ніяким чином не повинна відводити від принципу невідворотності відповідальності за проступки, які посягають на права і свободи громадян, з погляду на посилення їх правового захисту й охорони. Основний зміст попередження адміністративних проступків проявляється в застереженні карою.

1.2. Правові засади адміністративної відповідальності за порушення порядку здійснення господарської діяльності

Диспозиція ст. 164 КУпАП передбачає відповідальність за провадження господарської діяльності без легалізації (легітимації) суб'єкта господарювання.

Легалізація (від лат. *legalis* - законний) - узаконення, надання законної сили якому-небудь актові або дії [38]. Легітимація (від лат. *legitimus* - законний, узаконений) – визначення або підтвердження законності якогось права чи повноваження; документи, що засвідчують це право або повноваження [38]. Легітимація передбачає отримання всіх дозвільних документів, необхідних для здійснення господарської діяльності.

Правові засади адміністративної відповідальності за порушення порядку здійснення господарської діяльності умовно можна поділити на три групи:

- а) ті, що визначають принципи та порядок здійснення господарської діяльності;
- б) ті, що визначають правовий статус органів управління легалізацією суб'єктів господарювання;
- в) ті, що визначають правовий статус суб'єктів господарювання.

Дослідження нормативно-правових актів, що регулюють відносини легалізації суб'єктів підприємницької діяльності є частиною комплексного дослідження адміністративно-правових засад легалізації суб'єктів підприємницької діяльності і потребує самостійного вивчення. Оскільки управління легалізацією в процесі створення нових суб'єктів підприємницької діяльності є частиною державної регулятивної політики у сфері економіки, то можна говорити, що норми права, які регулюють відносини легалізації

суб'єктів підприємницької діяльності є формою зовнішнього виразу вказаних відносин.

Право є універсальним регулятором відносин, у тому числі й підприємницьких. З точки зору сучасної теорії нормативного розуміння права, воно є державною волею суспільства зовні, що виступає у реальному житті не інакше як система офіційно визнаних та діючих у даній державі юридичних норм у їх матеріалістичному розумінні [39, с. 138]. Що відносини легалізації суб'єктів підприємницької діяльності регулюються більшою мірою нормами адміністративного та господарського права. У вітчизняній науці питання самостійності адміністративного права та виокремлення його за предметною ознакою та сукупністю спільних відносин, що регулюються відповідними нормами, не викликає таких теоретичних суперечок, як-то існування господарського права. Щодо адміністративного права, можна коротко зазначити, що воно, як галузь, історично сформувалось із права поліцейського, яке діяло у більшості розвинених країн світу [40,]. Суттєвий свій розвиток адміністративне право отримало із розвитком ідей щодо управління та управлінської діяльності в Німеччині, а також французьких вчених Дежерандо, Макрель, Вів'єн, Лафер'єртайнших [41, с. 21, 22]. На сьогодні більшість представників теорії адміністративного права сходяться у думці, що формування предмету правового регулювання даної галузі вже закінчилось і представляє собою, у першу чергу, управлінські відносини. Але в нових ринково-економічних умовах роль адміністративного права, його вплив на суспільні відносини поступово змінюється і потребує змістовного переосмислення, особливо, враховуючи те, що суспільні відносини щодо легалізації суб'єктів підприємницької діяльності частково є предметом правового регулювання адміністративного права в контексті державно-управлінської діяльності, та відповідно регулюються нормами адміністративного права.

Умовно нормативно-правові акти можна поділити на наступні групи:

- акти загального характеру у сфері господарської діяльності;

- кодифіковані акти у сфері господарської діяльності, що займають особливе місце в регулюванні відносин легалізації, оскільки вони визначають принципи і підходи до правового регулювання вказаних відносин – Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України [42], Податковий кодекс України [43], КУПАП [96] тощо. Вказані нормативно-правові акти регламентують державну політику та принципи у сфері організації та здійснення підприємницької (господарської) діяльності і тому є загальними для відносин легалізації.

- спеціальні нормативно-правові акти, які здійснюють регулюючий вплив на відносини легалізації суб'єктів господарювання, основним спеціальним актом на сьогодні в Україні є Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [44], Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [45], Закон України «Про підтвердження відповідності» [46], Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» [47].

В цілому джерелами права у сфері господарювання є:

- нормативно-правові акти;
- принципи права;
- звичаї ділового обороту;
- господарські договори, що укладаються між суб'єктами господарювання;
- локальні акти суб'єктів господарювання.

Нормативно-правовий акт - офіційний письмовий документ, прийнятий уповноваженим на це суб'єктом нормотворення у визначеній законодавством формі та за встановленою законодавством процедурою, спрямований на регулювання суспільних відносин, що містить норми права, має неперсоніфікований характер і розрахований на неодноразове застосування. Види нормативно-правових актів будуть розглянуті нижче.

Принципи права – це основні ідеї, вихідні положення, які закріплені в законі, мають загальну значущість, вищу імперативність (веління) і відображають суттєві положення права. Зокрема, до принципів правого регулювання відносин у сфері підприємництва відносяться як принципи, характерні для регулювання господарських відносин в цілому, так і принципи здійснення підприємницької діяльності. До першої групи відносяться:

- забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання;
- свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом;
- вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України;
- обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави;
- захист національного товаровиробника;
- заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини.

Звичаї ділового обороту – це правила поведінки, які не встановлені актами господарського або цивільного законодавства, але є усталеними у певній сфері відносин. Звичай може бути зафіксований у відповідному документі. Прикладом звичаїв ділового обороту є правила Інкотермс (International commerce terms). Це міжнародні правила у форматі словника, який забезпечує однозначне тлумачення найбільш застосовуваних торговельних термінів у галузі зовнішньої торгівлі. Міжнародні торговельні терміни представляють стандартні умови договорів міжнародної купівлі-продажу, які визначені в Інкотермс, розроблених Міжнародною торговельною палатою. У формі звичаю також застосовуються Уніфіковані правила та звичаї для документарного акредитива, опубліковані Міжнародною торговельною

палатою. Відповідно до Закону України «Про торгово-промислові палати» торгово-промислова палата України розповсюджує у засобах масової інформації відомості про звичаї та правила торгівлі в Україні і зарубіжних країнах, сприяє їх розвитку у підприємницькій діяльності, засвідчує торговельні та портові звичаї, прийняті в Україні, за зверненнями суб'єктів господарської діяльності та фізичних осіб (ст.ст. 2,14 Закону) [48].

Регулювання відносин у сфері господарювання може здійснюватися і за допомогою правил професійної етики у сфері конкуренції, що приймаються саморегулювними заінтересованими організаціями за погодженням з Антимонопольним комітетом України (ч. 1 ст. 38 Господарського кодексу України). Такі правила так само, як і правила професійної етики у сфері конкуренції, належать до узвичайнень, оскільки застосовуються за умови посилання на них у договорі, установчих та інших правових документах суб'єктів господарювання (ч. 2 ст. 38 Господарського кодексу України).

Господарські договори – це угоди, що укладаються між суб'єктами господарювання або суб'єктами господарювання та негосподарюючими суб'єктами, спрямовані на встановлення, зміну або припинення прав та обов'язків при здійсненні господарської діяльності. Договір має силу закону для його сторін. Вони зобов'язані виконувати всі його умови поряд з законодавчими вимогами.

Локальними актами є акти, що приймаються суб'єктами господарювання для регулювання внутрішньогосподарських відносин. Такі акти у певних випадках відіграють істотне значення при взаємовідносинах суб'єктів господарювання з третіми особами. Зокрема, статут є локальним актом суб'єкта господарювання, але у ньому зазначено, хто з працівників має право підпису документів від імені суб'єкта господарювання. Прикладами локальних актів є Положення про комерційну таємницю, Положення про наглядову раду, ревізійну комісію господарського товариства, корпоративної етики.

Істотне нормотворче значення також мають судова практика та доктрина.

Тобто, законодавче регулювання, формою вираження якого є законодавство, є більш вузьким поняттям у порівнянні з правовим регулювання підприємницьких відносин. Нормативно-правові акти є одним з джерел правового регулювання господарських відносин.

У контексті зазначеного, господарське законодавство є одним з джерел правового регулювання і представляє собою сукупність нормативно-правових актів, які регулюють господарські відносини (відносини щодо організації та здійснення господарської діяльності).

Господарське законодавство складається з масиву нормативно-правових актів, які пов'язані між собою за юридичною силою. Тобто вони мають певну систему.

За юридичною силою нормативно-правові акти класифікуються на (ст. 7 Господарського кодексу України):

- Конституцію України (ст. 13 Конституції визнає Україну державою з соціально орієнтованою економікою, ст. 42 закріплює право на підприємницьку діяльність тощо).
- Закони України, які регулюють господарські відносини. Провідне місце займає Господарський кодекс України. Він визначає основні засади господарювання, правовий статус її суб'єктів, правовий режим майна суб'єктів господарювання, основні засади зобов'язальних відносин і відповідальності за правопорушення у сфері господарювання, а також визначає особливості правового регулювання в окремих галузях і сферах господарювання. Положення Цивільного кодексу застосовуються на субсидіарних засадах (якщо Господарським кодексом не регулюється певна категорія відносин у сфері господарювання; наприклад, щодо договору факторингу), Кодекс торговельного мореплавства тощо; Закони України «Про концесії»; «Про ліцензування певних видів

господарської діяльності»; «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)»; «Про кооперацію»; «Про цінні папери та фондовий ринок» та ін.

- Укази Президента України (Указ Президента України «Про концепцію вдосконалення державного регулювання господарської діяльності», «Про затвердження Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг»).
- Акти Кабінету Міністрів України (декрети Кабінету Міністрів України, що видавалися протягом 6 місяців - з грудня 1992 р. по травень 1993 р. в силу делегування Верховною Радою Уряду повноважень щодо видання нормативних актів, за юридичною силою рівнозначних законам; постанови Кабінету Міністрів України, наприклад, постанова КМУ «Про заходи щодо упорядкування видачі документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності»).
- Відомчі нормативні акти, що видаються компетентними міністерствами та відомствами щодо регулювання певної сфери економіки (наприклад, Положення про порядок державної реєстрації торгово-промислових палат, затверджене наказом Міністерства юстиції; Положення про порядок відчуження основних фондів, що є у державній власності, затверджено наказом Фонду державного майна України; накази Міністерства фінансів України «Про затвердження положень (стандартів) бухгалтерського обліку»);
- Регіональні нормативні акти, що приймаються органами місцевого самоврядування відповідно до делегованих державою повноважень і встановленого порядку (регіональні правила забудови населених пунктів і територій області, затвердження яких входить до компетенції обласної ради народних депутатів відповідно до ст. 11

Закону України «Про основи містобудування»; регіональні будівельні норми та правила).

Джерелом господарського законодавства є також міжнародні договори (універсальні, міжнародних організацій, двосторонні), ратифіковані Верховною Радою України або укладені за її згодою. Прикладом такого договору є Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів, яка набула чинності для України з 1 лютого 1991 року.

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СКЛАДУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ДЕЛІКТУ ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ ПРОВАДЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Поняття та зміст об'єкта делікту порушення порядку провадження господарської діяльності

На наш погляд, основою розуміння інституту юридичної відповідальності взагалі є вивчення складу проступку як фактора, що обумовлює саму відповідальність. Отже, дійсний розділ буде присвячено основним елементам складу адміністративного проступку у сфері рекламної діяльності.

В законодавстві про адміністративну відповідальність як юридичних, так і фізичних осіб, поняття складу адміністративного проступку відсутнє. Воно було розроблене на основі загальнотеоретичних положень, досягнень науки адміністративного права з урахуванням положень чинного законодавства про адміністративну відповідальність. Самим поширеним його визначенням є таке: склад адміністративного правопорушення – це сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, встановлених правом, за наявності яких протиправне діяння вважається адміністративним проступком. Це поняття є досить загальним, і може застосовуватися, на нашу думку, для визначення складу проступку юридичної особи.

Склад адміністративного, як і інших проступків, об'єднує чотири групи ознак, щільно пов'язаних між собою. Кожна з цих груп будучи окремим елементом, характеризує одну із сторін адміністративного проступку. До складу адміністративного правопорушення (проступку) відносяться групи ознак, які характеризують об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну

сторону проступку. У ряді випадків про них говорять як про елементи складу правопорушення (проступку). Для притягнення порушника до відповідальності необхідна наявність всіх елементів, а відсутність хоча б одного з них веде до відсутності складу проступку. Відсутність складу говорить про відсутність проступку.

Об'єктом правопорушення визнаються суспільні відносини, на які здійснюється посягання. При скоєнні адміністративного проступку юридичною особою, як і у випадку його скоєння громадянином, розрізняють загальний, родовий і безпосередній об'єкт проступку.

Загальний об'єкт – це сукупність суспільних відносин, які захищаються заходами адміністративної відповідальності. Оскільки адміністративна відповідальність охороняє суспільні відносини, врегульовані різними галузями права, то загальний об'єкт включає до себе різноманітні види правовідносин. Перш за все, до загального об'єкту слід включити відносини, пов'язані з державним управлінням у різних сферах суспільного життя. До загального об'єкту слід також включити відносини, в яких людина, громадянин реалізує свої законні права та інтереси, оскільки держава покликана захищати ці права. Перелік охоронюваних видів суспільних відносин, які входять до двох названих груп, є дуже різноманітним.

Така різноманітність викликає необхідність встановлення родового об'єкту. Податкове, митне, фінансове, екологічне право та ін. використовують кримінальну, цивільно-правову або адміністративну відповідальність для захисту певних правовідносин.

Родовий об'єкт являє собою групу однотипних суспільних відносин, врегульованих нормами однієї галузі права або правового інституту. Залежно від родового об'єкту, проступки можуть бути згруповані в одному нормативному акті і тоді родовий об'єкт можна визначити за його назвою. Так, наприклад, норми Закону України "Про рекламу" охороняють суспільні відносини, пов'язані з рекламною діяльністю. Але це не є загальним правилом. Проступки, залежно від родового об'єкту можуть бути згруповані в окремій

частині нормативного акту, як, наприклад, у розділі 8 Митного кодексу України, або навіть в окремій статті, як, наприклад, у ст. 23 Закону України "Про захист прав споживачів".

Під безпосереднім об'єктом адміністративного поступку слід розуміти ті конкретні суспільні відносини, яким може завдати шкоди винна особа. Ці відносини перебувають під охороною закону і є складовою частиною, елементом окремого складу адміністративного проступку.

На вищезгадані суспільні відносини посягає адміністративний делікт.

Об'єктом цього правопорушення є суспільні відносини у сфері регулювання господарської діяльності. Основним безпосереднім об'єктом правопорушення є порядок державної реєстрації і ліцензування підприємницької та іншої господарської діяльності, у т. ч. банківської і професійної діяльності на ринку цінних паперів. Додатковим об'єктом виступають система оподаткування, засади добросовісної конкуренції, законні інтереси споживачів.

Щоб більш детально зрозуміти об'єкт правопорушення, представляється доцільним конкретизувати визначення господарської діяльності.

Відповідно до ст. 3 Господарського кодексу України господарська діяльність – діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Змістом підприємницької діяльності є виготовлення та реалізація продукції, виконання робіт чи надання послуг з метою отримання прибутку. За метою здійснення діяльності господарська діяльність поділяється на підприємницьку (комерційну) та непідприємницьку (некомерційну) діяльність.

Є і інші визначення підприємницької діяльності: систематична, ініціативна, систематична діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Ознаки господарської діяльності можна поділити на загальні та спеціальні. Загальними є ознаки, які характерні в цілому для господарської діяльності. Спеціальні характеризують саме підприємницьку діяльність.

Загальними ознаками господарської діяльності є:

- здійснюється у сфері суспільного виробництва;
- особливий суб'єктний склад (здійснюється суб'єктами господарювання);
- спрямована на задоволення приватних інтересів суб'єктів господарювання за умови дотримання певних публічних інтересів;
- результати діяльності мають вартісний характер;
- має професійний характер;
- має систематичний характер (у законодавстві відсутні чіткі критерії у кількісних одиницях).

Спеціальними ознаками тільки підприємницької діяльності є:

самостійний характер (самі визначають вид діяльності та організаційну форму за виключенням обмежень, встановлених законом);

ініціативний характер;

суб'єкти підприємницької діяльності діють на власний ризик (самостійно несуть відповідальність, передбачену законом);

метою такої діяльності є отримання прибутку (тобто мета не означає, що такий результат завжди має місце, він може бути повним, частковим або зовсім відсутнім).

Наведені ознаки дозволяють відмежувати господарську діяльність від інших видів діяльності. Зокрема, не є підприємницькою, господарською діяльністю володіння корпоративними правами (акціонер у приватному чи публічному акціонерному товаристві). Діяльність, пов'язана з веденням особистого селянського господарства, не відноситься до підприємницької діяльності (ст. 1 Закону України «Про особисте селянське господарство»), але є господарською діяльністю.

Особливий режим має діяльність самозайнятих осіб. Такі особи можуть працювати як фізичні особи-підприємці, так і особи, що займаються незалежною професійною діяльністю. Незалежна професійна діяльність - участь фізичної особи в науковій, літературній, артистичній, художній, освітній або викладацькій діяльності, діяльність лікарів, приватних нотаріусів, адвокатів, аудиторів, бухгалтерів, оцінщиків, інженерів чи архітекторів, особи, зайнятої релігійною (місіонерською) діяльністю, іншою подібною діяльністю за умови, що така особа не є працівником або фізичною особою – підприємцем та використовує найману працю не більш як чотирьох фізичних осіб. Під час виплати суб'єктами господарювання – податковими агентами, фізичним особам, які провадять незалежну професійну діяльність, доходів, безпосередньо пов'язаних з такою діяльністю, податок на доходи у джерела виплати не утримується в разі надання такою фізичною особою копії свідоцтва про взяття її на податковий облік як фізичної особи, яка провадить незалежну професійну діяльність. Це правило не застосовується в разі нарахування (виплати) доходу за виконання певної роботи та/або надання послуги згідно з цивільно-правовим договором, відносини за яким встановлено трудовими відносинами, а сторони договору можуть бути прирівняні до працівника чи роботодавця відповідно до пп. 14.1.195 та 14.1.222 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України.

Облік самозайнятих осіб здійснюється шляхом внесення до Державного реєстру фізичних осіб-платників податків записів про державну реєстрацію або припинення підприємницької діяльності, незалежної професійної діяльності, перереєстрацію, постановку на облік, зняття з обліку, внесення змін самозайнятої особи.

Окрім цього, є обмеження щодо можливості здійснення підприємницької діяльності за видами діяльності та колом осіб.

Заборонено займатися підприємницькою діяльністю у таких сферах (ст. 4 Закону України «Про підприємництво»):

- діяльність, пов'язана з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, здійснюється відповідно до Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори»;

- діяльність, пов'язана з охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, перелік яких визначається у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку, а також діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз та розробленням, випробуванням, виробництвом та експлуатацією ракет-носіїв, у тому числі з їх космічними запусками із будь-якою метою, може здійснюватися тільки державними підприємствами та організаціями, а проведення ломбардних операцій - також і повними товариствами;

- діяльність, пов'язана з виробництвом бензинів моторних сумішевих або з додаванням (змішуванням) біоетанолу та/або біокомпонентів на його основі до вуглеводневої основи (бензинів, фракцій, компонентів тощо), здійснюється підприємствами, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики в паливно-енергетичному комплексі.

Згідно зі ст. 42 Конституції України підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом [49].

Це положення Конституції України деталізується такими нормативно-правовими актами:

ст. 78 Конституції України, згідно з якою народні депутати України не можуть мати іншого представницького мандата чи бути на державній службі. Вимоги щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності встановлюються законом;

ст. 43 ГК, згідно з якою підприємницька діяльність посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом у випадках, передбачених ч. 2 ст. 64 Конституції України тощо.

Заборонено також займатися підприємницькою діяльністю:

- військовослужбовцям;
- посадовим особам органів прокуратури, міліції, Служби безпеки України, суду;
- особам, які мають непогашену судимість за корисливі злочини;
- особам, які мають обмежену дієздатність за рішенням суду внаслідок душевної хвороби чи слабоумства.

Має місце ще обмеження права на підприємництво за видами діяльності й організаційно-правовими формами господарювання.

Здійснення певних видів підприємницької діяльності потребує отримання окремих дозволів, наприклад:

- ліцензій, процедуру отримання яких передбачено Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» та іншими нормативно-правовими актами;
- інших документів дозвільного характеру згідно з положеннями Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності».

Чинне законодавство також передбачає можливість здійснювати певні види підприємницької діяльності у певній організаційно-правовій формі. Зокрема, це стосується страхових компаній, які можуть створюватися тільки у формі акціонерних, повних, командитних товариств та товариств з додатковою відповідальністю (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про страхування»); банків, які можуть створюватися тільки у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку (ч. 1 ст. 6 Закону України «Про банки і банківську діяльність»).

Окремі види господарської діяльності не можуть мати характер підприємництва у силу прямої вказівки закону. Відповідно до ст. 27 Закону України «Про вищу освіту» вищі навчальні заклади працюють на засадах неприбутковості. Тобто господарська діяльність вищих навчальних закладів має некомерційний (непідприємницький) характер. До некомерційної господарської діяльності також відноситься виготовлення грошових знаків,

цінних паперів, державних нагород, здійснення спеціального (урядового) зв'язку, виробництво армійського озброєння, експлуатація ядерних об'єктів тощо.

До принципів здійснення підприємницької діяльності відносяться:

- вільний вибір підприємцем видів підприємницької діяльності;
- самостійне формування підприємцем програми діяльності, вибір постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону;
- вільний найм підприємцем працівників;
- комерційний розрахунок та власний комерційний ризик;
- вільне розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом;
- самостійне здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Держава гарантує усім підприємцям, незалежно від обраних ними організаційних форм підприємницької діяльності, рівні права та рівні можливості для залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів.

Забезпечення підприємця матеріально-технічними та іншими ресурсами, що централізовано розподіляються державою, здійснюється з метою виконання підприємцем поставок, робіт чи послуг для пріоритетних державних потреб.

Держава гарантує недоторканність майна і забезпечує захист майнових прав підприємця. Вилучення державою або органами місцевого самоврядування у підприємця основних і оборотних фондів, іншого майна допускається відповідно до ст. 41 Конституції України на підставах і в порядку, передбачених законом. Примусове відчуження об'єктів права

приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

2.2. Характеристика об'єктивної сторони порушення порядку провадження господарської діяльності

Об'єктивна сторона являє собою систему передбачених нормами адміністративного права ознак, які характеризують зовнішню сторону адміністративного проступку [50, с. 219]. Окрім вищенаведеного, об'єктивна сторона проступку включає в себе факультативні ознаки: місце, час, спосіб, знаряддя адміністративного проступку, повторність, неодноразовість тощо [50, с. 220].

Об'єктивна сторона правопорушення виражається в таких формах:

- провадження господарської діяльності без державної реєстрації;
- провадження певного виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню відповідно до закону, без одержання ліцензії;
- провадження певного виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню відповідно до закону, з порушенням умов ліцензування (крім випадків застосування принципу мовчазної згоди);
- провадження певного виду господарської діяльності без одержання дозволу, іншого документа дозвільного характеру, якщо обов'язок його одержання передбачено законом (крім випадків застосування принципу мовчазної згоди) [51, С. 198].

Диспозиція ст. 164 КУпАП передбачає наступні кваліфікуючі ознаки: провадження господарської діяльності без державної реєстрації, без одержання ліцензії, з порушенням ліцензійних умов, без одержання документів дозвільного характеру.

Обидва склади є формальні. Однак склад правопорушення також містить кваліфікований склад, який передбачає провадження господарської діяльності без державної реєстрації як суб'єкта господарювання або без одержання ліцензії на провадження певного виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню відповідно до закону, чи здійснення таких видів господарської діяльності з порушенням умов ліцензування, а так само без одержання дозволу, іншого документа дозвільного характеру, якщо його одержання передбачене законом (крім випадків застосування принципу мовчазної згоди), ускладнене отриманням доходу у великих розмірах.

За першою формою об'єктивної сторони слід зазначити наступне. Питання про те, чи є діяльність особи, яка притягується до відповідальності за ст. 164 КУпАП, підприємницькою, чи відповідає вона взятим у єдності ознакам, закріпленим у господарському законодавстві, вирішується у кожному конкретному випадку з урахуванням тривалості та інтенсивності такої діяльності, розміру отриманого або очікуваного доходу, інших факторів (зокрема, чи є ця діяльність для винної особи основним або додатковим, але істотним джерелом її доходу, чи здійснюється вона більш-менш регулярно, постійно, на професійній основі).

Підприємницька діяльність – це повторюваний у часі процес, спрямований на отримання прибутку. Вона може полягати як у здійсненні численних угод або дій, так і у виконанні значної за обсягом роботи (наприклад, будівництво певного об'єкта, виготовлення великої партії продукції), що поєднується із системою дій, спрямованих на отримання прибутку.

Не визнається підприємництвом: 1) укладання разових цивільно-правових угод; 2) виконання робіт чи послуг, що не має на меті отримання

прибутку (для власних потреб або покриття власних витрат, на прохання родичів тощо); 3) виготовлення продукції, що обертається в межах суб'єкта господарювання –виробника; 4) виконання обов'язків найманого працівника на підставі трудового договору; 5) володіння корпоративними правами; 6) ведення особистого селянського господарства.

Оскільки отримання прибутку проголошується метою підприємницької діяльності, а не є її фактичним результатом, відсутність прибутку не завжди свідчить про те, що та чи інша діяльність позбавлена характеру підприємництва (наприклад, особа для заволодіння ринком реалізує товари за цінами, нижчими за їх собівартість). Фактично характеру підприємницької діяльності може набувати, наприклад, надання транспортних, туристичних і консультаційних послуг, послуг із ремонту квартир, побутової техніки, автомобілів, зайняття торгівлею, здавання майна в оренду або його зберігання, виконання будівельних робіт, виконання інших робіт на підставі цивільно-правових договорів тощо.

Вирішуючи питання про те, чи не набула діяльність конкретної особи з купівлі та продажу товарів ознак підприємництва, потрібно керуватись системним аналізом положень законодавчих та інших нормативних актів, які регулюють торговельну діяльність, враховувати їх юридичну силу.

Не вимагає державної реєстрації осіб як суб'єктів підприємницької діяльності здійснення несистематичного (не більше чотирьох разів протягом календарного року) продажу громадянами вироблених, перероблених та куплених продукції, речей, товарів на підставі придбаного одноразового патенту на торгівлю. При цьому кожен раз тривалість торгівлі становить від трьох до семи днів, тобто загальнатривалість легальної торгівлі без державної реєстрації як суб'єкта підприємництва може становити 28 днів протягом року. Кількість і вартість укладених угод купівлі-продажу упродовж цього терміну законодавством не регламентується. Якщо фізична особа здійснює продаж товарів частіше ніж чотири рази на рік (або понад 28 днів), тобто систематично, її діяльність набуває ознак підприємництва, і вона має

zareєструватися у встановленому порядку як підприємець. За ч. 1 ст. 164 наявності інших необхідних ознак слід кваліфікувати фактичне здійснення особою діяльності, що містить ознаки підприємницької: взагалі без проходження передбаченої законодавством процедури реєстрації; до отримання свідоцтва про державну реєстрацію; після скасування на підставі рішення суду державної реєстрації; з фактичним створенням комерційної структури без звернення за її державною реєстрацією; без створення юридичної особи. Порухення порядку зайняття незалежною професійною діяльністю, яка поєднується з одержанням доходів, однак, згідно з чинним законодавством, не може розцінюватись як підприємницька (наприклад, наукова, літературна, освітня діяльність, діяльність приватних нотаріусів та адвокатів), складу цього правопорушення не містить.

Аналіз практики застосування ст. 164 КУпАП вказує на те, що суди встановлюють факти систематичності, самостійності, регулярності та тривалості діяльності правопорушника, отримання від такої діяльності прибутку. Так, у справі № 483/642/17 від 12 червня 2017 року про притягнення до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 164 КУпАП суддя апеляційного суду Миколаївської області зазначив, що недоведення ознаки систематичності ведення діяльності виключає склад правопорушення, передбачений ст. 164 КУпАП [52]. Суди посилаються на ознаки підприємницької діяльності, передбачені ст. 42 Господарського кодексу України. У зазначеній статті серед ознак підприємницької діяльності закріплено і таку ознаку, як систематичність. Тільки у випадку доведення кваліфікуючих ознак систематичності, отримання прибутку від такої діяльності має місце склад правопорушення, передбачений ст. 164 КУпАП.

Державна реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців – це засвідчення факту створення або припинення юридичної особи, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, а також вчинення інших реєстраційних дій, які передбачені законом, шляхом внесення

відповідних записів до Єдиного державного реєстру –автоматизованої системи збирання, накопичення, захисту, обліку та надання інформації про юридичних осіб та фізичних осіб -підприємців.

Відповідно до ст. 1 Закону України "Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності" документ дозвільного характеру - це дозвіл, висновок, рішення, погодження, свідоцтво, інший документ, який дозвільний орган зобов'язаний видати суб'єкту господарювання у разі надання йому права на провадження певних дій щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності та/або без наявності якого суб'єкт господарювання не може проваджувати певні дії щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності.

Згідно положень цієї ж статті вказаного Закону, принцип мовчазної згоди - принцип, згідно з яким суб'єкт господарювання набуває право на провадження певних дій щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності без отримання відповідного документа дозвільного характеру, за умови якщо суб'єктом господарювання або уповноваженою ним особою подано в установленому порядку заяву та документи в повному обсязі, але у встановлений законом строк документ дозвільного характеру або рішення про відмову у його видачі не видано або не направлено.

Ліцензія –це документ державного зразка, який засвідчує право ліцензіата на провадження певного виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню. Ліцензія є єдиним документом дозвільного характеру, який дає право на зайняття певним видом діяльності, що відповідно до законодавства підлягає обмеженню.Здійснення господарської діяльності з використанням ліцензій, дія яких анульована або строк дії яких сплив, ліцензій, незаконно отриманих від інших суб'єктів господарювання, ліцензій на інший, порівняно із фактично здійснюваним, вид діяльності, а також під час оскарження до суду рішенняпро анулювання ліцензії, що набрало чинності, за наявності підстав слід кваліфікувати за ст. 164.

Ліцензійні умови є нормативно-правовим актом, який затверджується наказом спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування. Вони можуть стосуватися кваліфікаційних вимог до працівників суб'єктів господарювання, їх кількості; особливих вимог щодо будівель, приміщень, обладнання, інших технічних засобів, матеріально-технічної бази тощо. У якості додаткового покарання стаття передбачає конфіскацію виготовленої продукції, знарядь виробництва, сировини і грошей, одержаних внаслідок вчинення цього адміністративного правопорушення. Відповідно до вимог ст. 29 КУпАП конфісковано може бути лише предмет, який є у приватній власності правопорушника, якщо інше непередбачене законами України, і став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення. Стаття 354 Цивільного кодексу України передбачає, що до особи може бути застосовано позбавлення права власності на майно за рішенням суду як санкція за вчинення правопорушення (конфіскація) у випадках, встановлених законом. Проте, знаряддям правопорушення, про яке йдеться у коментованій статті, може стати власність юридичної особи, а не посадової особи, яка притягується до адміністративної відповідальності. Відтак, застосування цього виду стягнення фактично можливе тільки відносно фізичних осіб – підприємців (які є власниками відповідного майна).

2.3. Поняття та загальна характеристика суб'єкта адміністративного проступку порушення порядку здійснення господарської діяльності

Звернемося до розгляду такого елемента правопорушення як суб'єкт, адже саме цей елемент є об'єктом нашого дослідження.

Чинне адміністративне законодавство не дає узагальненого визначення суб'єкта адміністративного правопорушення і такого терміну не вживає. Аналіз відповідних статей КУпАП дозволяє зробити висновок, що ним є осудна особа, що досягла певного віку і виконала описаний у законі склад адміністративного проступку. Таким чином, суб'єктом адміністративного правопорушення є той, хто його вчинив. Сам суб'єкт, як реально існуюча особа, до складу не входить. Склад містить лише окремі ознаки, котрими ця особа характеризується.

Чинний КУпАП визнає суб'єктом проступку винятково фізичну особу. Про це, зокрема, свідчать його ознаки, закріплені нормативно. Так, ст. 12 встановлює вік, після досягнення якого настає адміністративна відповідальність (16 років); ст. 20 передбачає як обов'язкову ознаку суб'єкта його осудність; ст. 33 вимагає при накладенні стягнення враховувати особу правопорушника; ст. 256 вимагає, щоб у протоколі про адміністративне правопорушення в обов'язковому порядку були відомості про особу правопорушника, а також вказується на обов'язок правопорушника підписати протокол; ст. 268 закріплює за тим, хто скоїв проступок, право виступати рідною мовою тощо. Важко уявити, що перелічені норми розраховані на юридичних осіб. Більше того, ст. 27 КУпАП абсолютно точно визначає, що штраф є грошовим стягненням, яке накладається на громадян і посадових осіб за адміністративні правопорушення.

Таким чином, суб'єктом адміністративного правопорушення,

передбаченого ст. 164 КУпАП є: 1) фізичні осудні особи незалежно від громадянства, які досягли 16-річного віку, у т.ч. особи, які займаються зареєстрованою підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи; 2) службові особи юридичних осіб – підприємницьких та інших господарських структур, які приймають та (або) реалізують рішення про здійснення господарської діяльності без належним чином оформленої ліцензії, а також службові особи, які не забезпечили отримання підприємством, установою чи організацією ліцензії, хоч цей обов'язок покладался на них нормативними актами, установчими документами або трудовим договором. Наявність обов'язку у певного працівника підприємства чи організації дотримуватись вимог ліцензування має встановлюватись у кожному конкретному випадку з урахуванням здійснюваного ним фактичного та юридичного контролю за фінансово-господарською діяльністю суб'єкта господарювання.

Основним компонентом складу будь-якого правопорушення є наявність суб'єкта відповідальності, тобто особи, яка скоїла правопорушення й яке має визначену сукупність ознак (якостей), що дозволяють залучити його до відповідальності. Відсутність правового визнання особи як суб'єкта відповідальності означає неможливість настання відповідальності як такої поза залежністю від її видової приналежності: карна, адміністративна, дисциплінарна. Так, наприклад, юридичні особи не визнаються правом в якості суб'єктів кримінальної відповідальності. Дослідження особливостей суб'єктного складу адміністративного правопорушення, виділення загальних ознак таких суб'єктів адміністративної відповідальності, як юридичних осіб представляє основу проблеми для вивчення правовідносин, що складаються в зв'язку з адміністративною відповідальністю.

В даний же час адміністративна відповідальність поширюється не тільки на фізичних осіб, але й все в більшій мірі і на юридичних осіб. Виникнення приватних і акціонерних організацій спричинило за собою можливість застосування до таких суб'єктів великих штрафних санкцій і інших стягнень за порушення обов'язкових правил, встановлених законодавством. Дане коло

суб'єктів адміністративної відповідальності може бути, на наш погляд, поглиблене поняттям «юридичні особи». Термін «юридичні особи», що є цивілістичним по походженню і суті, був прийнятий наукою адміністративного права не відразу. Так, в адміністративному праві мала місце точка зору висловлена Ц.А. Ямпольскої, для свого часу вірна, про непридатність для адміністративного права класифікації, за прикладом цивільного права, суб'єктів на фізичних і юридичних осіб. „Дана класифікація суб'єктів непридатна для таких галузей права, як, наприклад, державне або адміністративне” [53]. І далі: „Поняття юридичної і неюридичної особи для адміністративного права, як і для деяких інших галузей права, наприклад, державного, також не має ніякого значення” [53], - вважає автор. На думку Ц.А. Ямпольскої, у радянському адміністративному праві з організацій діють тільки громадські організації, профспілки, різні добровольчі суспільства. За рамками залишалися підприємства, установи, інші організації. Аналогічної точки зору дотримувалися вчені-цивілісти, у числі яких А.В. Венедиктов. „У своїх роботах, — пише він, — ми наполегливо підкреслювали, що юридична особа є категорією цивільного права і що немає основ переносити цю категорію в адміністративне право” [54].

Найбільш обґрунтована класифікація суб'єктів адміністративного права була запропонована Г.П. Петровим. Ґрунтуючись на аналізі адміністративного законодавства, він зробив висновок про те, що „суб'єкти радянського адміністративного права поділяються на два види: фізичні особи і законні організації” [55]. У числі останніх — державні і суспільні підприємства й установи, і, що характерно, їхні внутрішні підрозділи.

Надалі, у науці радянського адміністративного права суб'єкти адміністративної відповідальності традиційно класифікувалися на дві великі категорії: індивідуальні і колективні суб'єкти (організації). У сучасних умовах це представляється не зовсім точним, оскільки відповідальність і застосування адміністративних стягнень здійснюються суто індивідуально. У даний момент термін „юридичних осіб” найбільше об'ємно відображає коло суб'єктів

адміністративної відповідальності. Неважко помітити, що „суб’єктами адміністративних правопорушень можуть бути як комерційні, так і некомерційні організації, як державні, так і недержавні юридичні особи” [56]. Поняття юридичної особи, сформульоване цивільним правом як організація, що має у власності, господарському віданні або оперативному керуванні відособлене майно і відповідає за своїми обов’язками цим майном, може від свого імені здобувати і здійснювати майнові й особисті немайнові права, нести обов’язки, бути позивачем і відповідачем у суді, дозволяє віднести до суб’єктів адміністративного права господарчі товариства і товариства, громадські організації з правами юридичної особи, некомерційні організації, виробничі, сільськогосподарські, споживчі кооперативи, унітарні підприємства, інші організації з правами юридичної особи. Поняття „організація” у даному випадку повинне розумітися в статиці, „як термін, що позначає якесь структуроване соціальне утворення — орган державного керування, суспільне формування, соціально-психологічну спільність і т.п.” [57], — відзначав Г.А.Туманов.

До юридичних осіб близькі організації, якими не можуть бути, — структурні підрозділи юридичної особи, а саме філії і представництва. Філії і представництва є похідною від юридичної особи: вона наділила їх майном, дала необхідну правоздатність для виконання їхніх функцій і завдань. Юридична особа несе відповідальність по зобов’язаннях структурних підрозділів, а вони у свою чергу відповідають по зобов’язаннях юридичної особи. Разом з тим, структурні підрозділи юридичної особи завжди організаційно оформлені (відособлені) і щодо майна, і документально. Майно філії юридичної особи рахується на зведеному балансі цієї юридичної особи, але рахується окремо. Філія діє на підставі індивідуального Положення, вправі мати розрахунковий і інші рахунки в кредитних установах, є індивідуальним платником податків, її основні кошти, зокрема автотранспорт можуть реєструватися на ім’я філії. Приблизно такий правовий статус і в представництва юридичної особи.

На сьогоднішній день наукою адміністративного права вироблене визначення структурного підрозділу юридичної особи: „Під структурним підрозділом юридичної особи варто розуміти створену у встановленому порядку й організаційно-оформлену частину підприємства (установи), що наділена відповідним обсягом повноважень, діє на засадах самоврядування, очолюється офіційно призначеним керівником і має правову підставу створення” [58]. Таким чином, структурні підрозділи юридичної особи – це теж організації, суб’єкти адміністративної відповідальності. І юридичні особи, і їхні структурні підрозділи, але тільки ті, створення яких передбачене законом і тому можливо, їх варто віднести до числа організацій, суб’єктів адміністративного права. Так, крім господарчих товариств і товариств, суспільних, благодійних організацій, виробничих, сільськогосподарських, споживчих кооперативів, унітарних, державних підприємств можливе віднесення до числа суб’єктів адміністративної відповідальності інших організацій, що не володіють правами юридичної особи, але власне кажучи, що являються її частиною, тобто філій і представництв юридичних осіб. Дійсно, „крім юридичних осіб, суб’єктами адміністративної відповідальності можуть бути й інші особи, прирівняні до них галузевими або спеціальними законодавчими актами. Наприклад, філії юридичних осіб можуть бути притягнуті до адміністративної відповідальності за деякі порушення податкового законодавства...”[59] – відзначається в сучасних дослідженнях даної проблеми.

Дана точка зору не нова. А.В. Венедиктов вказував: „Державний господарський орган, що не володіє правами юридичної особи, може бути визнаний, за певних умов, суб’єктом адміністративних правовідносин”[60]. Такі умови дозволили б відмежувати організації, що є суб’єктами адміністративних правовідносин від інших структурних підрозділів юридичних осіб, що такими не являються. Адже якщо не встановити якихось критеріїв розмежування, то коло суб’єктів адміністративної відповідальності юридичних осіб може бути надзвичайно широким. Матеріальним критерієм

такого розмежування є цілісність, автономність, інші передумови організаційної і майнової відособленості в складі юридичної особи. Але матеріального критерію недостатньо, необхідна присутність якоїсь формально-юридичної, наближеної до правової матерії ознаки. Такою, на наш погляд може служити правова визнаність частини юридичної особи в якості структурного підрозділу, володіння нею право-, діє- і деліктоздатністю. Г.І. Петров, класифікуючи суб'єкти адміністративного права, звернув увагу на присутність цих факторів: „Суб'єкти радянського адміністративного права є особи й організації, наділені державою правами й обов'язками в сфері радянського державного і суспільного керування. Вони володіють у цій сфері правоздатністю і дієздатністю” [55]. Однак, на наш погляд, володіння адміністративною право- і дієздатністю є недостатнім для класифікації юридичних осіб і інших організацій як суб'єктів адміністративної відповідальності, а не тільки як суб'єктів адміністративного права. З усього комплексу перерахованих вище ознак юридичної особи, найбільш істотне значення, з погляду адміністративного права, буде мати ознака здатності юридичної особи нести відповідальність перед органом адміністративної юрисдикції. При цьому варто виходити з виробленого вченими-адміністративістами наступного поняття правосуб'єктності: це „здатність мати і власними діями здійснювати юридичні обов'язки і суб'єктивні права в сфері державного керування, а також здатність нести відповідальність за свої дії перед компетентним органом» [61]. Отже, юридична особа або інша організація крім володіння адміністративною право- і дієздатністю, повинна бути здатною нести відповідальність перед компетентним державним органом адміністративної юрисдикції, тобто бути правосуб'єктом з погляду адміністративного права. Здається, що варто дотримуватись тієї думки, що правосуб'єктність юридичної особи складається з трьох компонентів — адміністративної право- і дієздатності й адміністративної деліктоздатності, причому останній компонент є визначальним для визнання юридичної особи суб'єктом адміністративної відповідальності.

Таким чином, виходячи зі сказаного, впливає висновок: існують правосуб'єктні організації, юридичні особи, і організації - неюридичні особи. Усе це суб'єкти адміністративного права.

Оскільки суб'єкти адміністративних правовідносин — це конкретні учасники, сторони правовідносини, наділені обов'язками і правами в сфері виконавчої влади і здатні здійснювати їх, то це буде цікавим питанням про те, хто буде носієм цих прав обов'язків у випадку, коли учасником адміністративних правовідносин стала юридична особа (організація)? Оскільки найбільш актуальним для нас є правовідносини адміністративної відповідальності, то більш точно варто порушувати питання про те, хто або що буде служити носієм адміністративної правосуб'єктності юридичної особи? Існувало кілька точок зору по даній проблемі. Так частиною вчених правосуб'єктність юридичних осіб в адміністративному праві не визнавалася зовсім, наприклад В.А. Уласовим. В окремі періоди розвитку радянського законодавства про адміністративну відповідальність, відповідальність юридичних осіб, організацій піддавалася сумніву.

У науці адміністративного права склалася також інша думка про те, що в адміністративному праві існують як суб'єкти не фізичні і юридичні особи, а індивідуальні і колективні суб'єкти. В адміністративному праві, як би діють колективні суб'єкти і „усі колективні суб'єкти адміністративного права по їх правовому положенню, організаційному критерію можна поділити на чотири класи: організації, структурні підрозділи організацій, трудові колективи, складні організації (суборганізації)”[62]. При цьому поняття „організації” також давалося через поняття колективу людей: організація — стійкий, самостійний колектив, що вступає в правовідносини від свого імені, або організація — це організаційно і юридично єдиний колектив, чию правосуб'єктність реалізують уповноважені особи, що як у зовнішніх, так і у внутріорганізаційних відносинах діють від імені організації. Представляється, що дана позиція приводить до затушовування адміністративної відповідальності юридичних осіб (організацій) як самостійних суб'єктів,

оскільки з поняття колективного суб'єкта виводилося обґрунтування принципу „колективної відповідальності” організацій, що у даний час не може вважатися задовільним, тому що покарання, у тому числі і юридичних осіб, повинне здійснюватися строго індивідуально. Однак, повної тотожності між організацією і її трудовим колективом все ж таки не було проведено, що створювало сприятливі передумови виявлення сутності проблеми, абстрагування від всього тимчасового і штучного. „Трудовий колектив — лише компонент такої системи, як організація, її кадровий субстрат, людська субстанція, для функціонування якої в якості організації необхідні ще майнова й інформаційна субстанції” - відмічав Д.Н.Бахрах [62].

Таким чином, підхід до адміністративної відповідальності юридичних осіб, був двояким. Судження одних авторів ґрунтувалися на догмі про відповідальність організацій як колективних суб'єктів, їхньої колективної відповідальності, що не визнавалася в адміністративному праві по мотивах існування принципу тільки особистої відповідальності за адміністративні провини. Інші ж автори, за деяким виключенням, однаково розглядали відповідальність юридичних осіб, організацій через відповідальність колективів цих юридичних осіб, організацій, як колективну відповідальність, що також неприйнятне, на мій погляд, в сучасних умовах.

В сучасних умовах не можна визнати трудовий колектив підприємства, організації в якості якої-небудь правосуб'єктної, з погляду права, спільності. Також неправомірним буде ототожнення юридичної особи з її колективом. Хоча варто визнати, що в деяких випадках трудовий колектив підприємства може діяти від імені юридичної особи і нести відповідальність за свої дії.

На сьогоднішній день єдиними організаціями, які можна було б назвати колективно відповідальними, є деякі вже створені громадські організації, що не набули права юридичної особи, не пройшли реєстрацію в органах юстиції, або, ще знаходяться в процесі оформлення. Імовірно, що кожна юридична особа, будь-яка структурована зовні і створена зі схвалення держави організація, може бути розглянута як суб'єкт адміністративної

відповідальності, тобто право-, діє- і деліктоздатна. У цивільному праві з цього приводу давно існує точка зору про те, що для юридичних осіб „єдність правоздатності і дієздатності має місце у всіх правовідносинах, учасниками яких вони є” [60]. Дане твердження, стосовно відносин по адміністративній відповідальності юридичних осіб, на мій погляд, має потребу в деякому уточненні. Для цього варто більш докладно зупинитися на органах керування юридичної особи. Вони можуть бути колегіальними або одноособовими і їх прийнято називати „адміністрація”. Адміністрація реалізує правоздатність юридичної особи — але відповідальність несе юридична особа, як цілком у даному випадку особа правоздатна. Адміністрація юридичної особи в даному випадку не правоздатна, у випадку залучення юридичної особи до адміністративної відповідальності вона може не понести ніякої відповідальності. У випадку вступу в сферу адміністративно-правових відносин посадові особи адміністрації мають свою правосуб’єктність, а юридична особа свою. Дане судження висловлене А.П.Альохіним: „Адміністративна правоздатність підприємства — самостійна категорія поряд з адміністративною правоздатністю адміністрації..., адміністративна правоздатність підприємства, як і його цивільна правосуб’єктність реалізується адміністрацією без поглинання другим першого”[63]. Дійсно, посадова особа адміністрації, притягнута до відповідальності, наприклад, за порушення протипожежних правил, у таких відносинах реалізує правосуб’єктність свою, а не юридичної особи. Точка зору про те, що не адміністрація, а юридична особа, організація в цілому має адміністративну правосуб’єктність висловлювалася і пізніше, з тією різницею, що її носієм помилково проголошувався трудовий колектив [64]. На наш погляд, носієм адміністративної правосуб’єктності буде сама юридична особа, а суб’єктом, що реалізує його адміністративну правосуб’єктність — адміністрація даної організації. Юридична особа, організація, таким чином, є самостійним суб’єктом адміністративного права, індивідуально правосуб’єктивним.

Таким чином, юридична особа, її адміністрація, її посадові особи в

адміністративному праві є цілком правосуб'єктними у випадках, передбачених адміністративним законодавством. При цьому, за деякі дії посадових осіб адміністрації – суб'єктів правопорушення, адміністративну відповідальність несе юридична особа, організація – суб'єкт відповідальності. У деяких випадках дії посадових осіб адміністрації можуть не носити суб'єктивно винного характеру, але організація, юридична особа буде вважатися винною у здійсненні адміністративного правопорушення, оскільки визначення провини фізичних і юридичних осіб неминуче розрізняються. Випадком, що виключає провину посадової особи, працівника, і отже і провину юридичної особи, міг би вважатися казусом, дія непереборної сили тощо.

Як було встановлено вище, у цивілістичному розумінні поняття „організація” і „юридична особа” ідентичні. Але в адміністративному праві організаціями, що можуть самостійно нести відповідальність, варто також визнати філії і представництва цієї юридичної особи. Ми вважаємо, що в число суб'єктів адміністративної відповідальності юридичних осіб можна включити всі організації, що володіють правами юридичної особи, а також філії і представництва юридичних осіб, оскільки вони є їх частиною, при цьому правами юридичної особи не володіють, але визнаються адміністративним законодавством правосуб'єктними. Адже для того, щоб бути суб'єктом адміністративно-правових відносин зовсім не обов'язково бути юридичною особою, на нашу думку, лише необхідна законодавчо визнана адміністративна правосуб'єктність.

Отже, суб'єктами адміністративної відповідальності можуть бути визнані, як організації, що володіють правами юридичної особи, так і не володіють ними, а поняття „юридична особа” і „організація” варто розглядати, як подібні по адміністративно-правовому статусу. Існуюча множинність суб'єктів адміністративної відповідальності, що займаються комерційною діяльністю, правова регламентація юридичних і інших прирівняних до них осіб, що є суб'єктами адміністративної відповідальності, дозволяє розділити

їх на дві групи: загальні і спеціальні. Загальними суб'єктами можуть бути всі юридичні особи, що мають правосуб'єктність. Спеціальні суб'єкти, як правило, мають специфічні ознаки, що утримуються в нормативно-правовому акті, що встановлює відповідальність. Таким чином, до числа суб'єктів адміністративної відповідальності юридичних осіб варто віднести всі організації, визнані законодавством адміністративно-правосуб'єктними відповідним нормативним актом.

Підводячи підсумок аналізу суб'єктів адміністративної відповідальності, особливо відзначимо, що:

по-перше, в адміністративному праві існують загальні суб'єкти адміністративної відповідальності узагальнено іменовані „організації”, що як володіють правами юридичних осіб, так і не володіють ними, але, що є по суті частиною перших, їх структурними підрозділами. В адміністративному праві можуть існувати також спеціальні суб'єкти адміністративної відповідальності, наприклад, такі як „відособлені підрозділи організацій”, що нарівні з юридичними особами несуть адміністративну відповідальність за здійснення адміністративних правопорушень у сфері підприємницької діяльності;

по-друге, організації (юридичні і неюридичні особи) в адміністративно-правових відносинах мають властивості чітко індивідуального, але не колективного суб'єкта права, що самостійно реалізує свою право- і дієздатність за допомогою діяльності власної адміністрації, але, що виявляють при цьому властивості цілком самостійного правосуб'єктного учасника правовідносин, що виникають із приводу здійснення адміністративних правопорушень, тобто адміністративною відповідальністю.

Таким чином, є можливим, використовуючи загальногромадянське визначення юридичної особи, виділити деякі ознаки юридичної особи в тому числі і як суб'єкта адміністративної відповідальності. У цивільному праві юридичною особою визнається організація, що має у власності, господарському веденні або оперативному керуванні відособлене майно і відповідає за своїми обов'язками цим майном, може від свого імені здобувати

і здійснювати майнові й особисті немайнові права, нести обов'язки, бути позивачем і відповідачем у суді. Відповідно до цього визначенню цивільною виділяються такі цивільно-правові ознаки юридичної особи як:

- майнова відособленість,
- самостійна майнова відповідальність,
- самостійний виступ у цивільному обороті від свого імені,
- володіння стійкою організаційною структурою або „організаційна єдність”.

В адміністративному праві, до вже перерахованих ознак юридичної особи як потенційного суб'єкта адміністративної відповідальності, варто додати такі як:

- володіння законодавчо обумовленою адміністративною правосуб'єктністю (адміністративною правоздатністю і дієздатністю, а також адміністративної деліктоздатністю);
- відсутність можливості здійснювати владні-управлінські функції у відношенні непідлеглих третіх осіб (не входять у систему державних контрольних органів);
- відсутність можливості застосовувати міри адміністративної відповідальності, адміністративні стягнення до третіх осіб.

Та обставина, що володіння суб'єктом відповідальності правами юридичної особи є байдужим з погляду можливості залучення даного суб'єкта до адміністративної відповідальності. В адміністративному праві термін „юридична особа” використовується в більшому ступені, як збірне поняття, що позначає всі суб'єкти адміністративної відповідальності, що можуть бути охарактеризовані „організації” або „колективні суб'єкти” поза залежністю від наявності або відсутності в них правоповноважень юридичної особи.

На теперішній час суб'єктами правопорушення за ст. 164 КУпАП є т 1) фізичні осудні особи незалежно від громадянства, які досягли 16-річного віку, у т.ч. особи, які займаються зареєстрованою підприємницькою діяльністю без

створення юридичної особи; 2) службові особи юридичних осіб – підприємницьких та інших господарських структур, які приймають та (або) реалізують рішення про здійснення господарської діяльності без належним чином оформленої ліцензії, а також службові особи, які не забезпечили отримання підприємством, установою чи організацією ліцензії, хоч цей обов'язок покладался на них нормативними актами, установчими документами або трудовим договором. Наявність обов'язку у певного працівника підприємства чи організації дотримуватись вимог ліцензування має встановлюватись у кожному конкретному випадку з урахуванням здійснюваного ним фактичного та юридичного контролю за фінансово-господарською діяльністю суб'єкта господарювання.

2.4. Характеристика суб'єктивної сторони делікту порушення порядку здійснення господарської діяльності

Суб'єктивна сторона адміністративного проступку – це вина, тобто психічне ставлення особи, яка вчинила адміністративний проступок, до свого вчинку і до шкідливих наслідків, які наступили внаслідок цього діяння. Наука адміністративного права виокремлює дві форми вини: умисел та необережність, проте, адміністративне законодавство не дає визначення цих понять. Також умисел поділяється на прямий та непрямий, а необережність на противоправну легковажність та противоправну необачність.

Провина є психічне відношення особи до свого поводження і його наслідків. При відсутності провини залучення до адміністративної відповідальності неприпустимо...”, підкреслювалося теоретиками

адміністративного права [65]. Винність традиційно розглядали як основну умову настання відповідальності для особи, що скоїла правопорушення. „Відповідальність за адміністративне правопорушення настає тільки тоді, коли воно володіє ще одною неодмінною ознакою, що відноситься вже до суб’єктивної сторони даного діяння. Цією ознакою є провина особи, що скоїла адміністративне діяння” [66].

Таким чином, єдиною підставою адміністративної відповідальності є правопорушення — винне, протиправне діяння. „Винність не є щось зовнішнє стосовно діяння. Це його атрибутивна властивість, істотна ознака, обов’язкова умова настання відповідальності” [67]. Відсутність провини (наміру або необережності), тобто збіг обставин, казус, нескорима сила, означало неможливість настання адміністративної відповідальності: „...основу суб’єктивної сторони правопорушення складає можливість особи передбачати суспільно-шкідливі наслідки своїх дій. При відсутності в особи такої можливості не може бути і провини, а значить і відповідальності” [68].

Особа притягається до адміністративної відповідальності за вказаною статтею тільки у випадку встановлення судом факту вини правопорушника.

Національні суди керуються практикою Європейського суду з прав людини, згідно з якою стандарти Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод з кримінального провадження поширюються і на справи про адміністративні правопорушення. Керуючись ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [9], суди вважають, що не мають права самостійно змінювати на шкоду потенційному правопорушнику фабулу протоколу про адміністративне правопорушення. Ця фабула визначає склад адміністративного правопорушення, винуватість у скоєнні якого має бути доведена у суді. Суди виходять з позиції, що вони не мають права самостійно знаходити докази вини правопорушника. Вони не виходять за межі тих доказів, які зазначені у протоколі. У іншому разі суди перебиратимуть на себе функції обвинувача та не будуть мати статус незалежного органу правосуддя згідно зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Доведення факту вини за ст. 164 КУпАП також ускладнюється тим, що цей склад правопорушення є формальним. У той же час, умисна форма вини за ст. 10 КУпАП передбачає усвідомлення протиправного характеру діяльності чи бездіяльності, передбачення шкідливих наслідків і бажання або свідоме допускання їх настання. У такій редакції ст. 10 КУпАП вступає у протиріччя зі ст. 68 Конституції України, а саме незнання закону не звільняє від відповідальності. Усвідомлення порушником протиправного характеру діяння передбачає знання ним закону. Тобто це суб'єтивний критерій. У той же час, аналіз судової практики вказує на необхідність встановлення органами, які складають протоколи про адміністративні правопорушення, об'єктивних критеріїв вини правопорушника: систематичність діяльності, отримання прибутку.

Погоджуючись з точкою зору Д.Л. Лук'янця, доцільно привести у відповідність ст. 10 КУпАП та ст. 68 Конституції України та при визначенні вини користуватись презумпцією усвідомлення протиправності діяння [56, С. 87]. Застосування такої презумпції адекватно відображає об'єктивні ознаки складу правопорушення.

Проблема провини в адміністративній відповідальності юридичної особи трохи складніша через те, що організація, як суб'єкт відповідальності, позбавлена можливості що-небудь передбачати, тому що термін „юридична особа” є умовним, юридично фіктивним. Є підстави думати, що в адміністративному праві вина такого суб'єкта як юридична особа в першу чергу зв'язана не із суспільною небезпекою своєї провини й усвідомленням цієї суспільної небезпеки, а скоріше з протиправністю діяння. Аксиома про те, що „...необхідною ознакою адміністративного правопорушення є його протиправність, що виражається в порушенні загальнообов'язкових правил...”[65], є хрестоматійною в науці адміністративного права. Проте, у відношенні адміністративної відповідальності юридичних осіб протиправність діяння деякими авторами, що досліджують дану проблему, визначається у заподіянні адміністративним правопорушенням шкоди і

наявності причинного зв'язку між дією або бездіяльністю юридичної особи і шкодою, що наступила, і виражається адміністративна протиправність діяння, що тягне адміністративну відповідальність юридичної особи. На наш погляд, у цьому випадку відбувається змішання понять; протиправність є формально-правова категорія, формована волею законодавця, що присутня не тільки в матеріальних, але і в формальних складах адміністративних правопорушень і тому вона не повинна розумітися в зв'язку з заподіяним. При цьому ще раз акцентуємо увагу на тім, що наявність протиправності дії (бездіяльності) ще недостатня для рішення питання про залучення особи до адміністративної відповідальності. Необхідно установити винність даної особи. Провина — необхідна умова всякої відповідальності. Не може бути ні адміністративної, ні дисциплінарної, ні цивільної, ні кримінальної відповідальності без наявності провини, тобто здійснення протиправної дії (бездіяльності).

Дійсно, юридична відповідальність можлива, доцільна і справедлива лише при наявності провини правопорушника. Дане твердження відноситься повною мірою і до адміністративної відповідальності юридичних осіб. Однак, внаслідок того, що організації являють собою колективні утворення зі складною і розгалуженою системою зв'язків усередині їх, визначення сутності провини організацій (у порівнянні з провинною окремих осіб) представляє відому складність. Крім того, усе сказане вище щодо провини застосовується в основному до тих суб'єктів, що наділені психікою, розумом і волею. Юридичні ж особи не володіють усім перерахованим. Через це в правовій науці немає єдності у визначенні поняття провини юридичної особи.

У загальній теорії права, провина юридичної особи як об'єктивне явище, висвітлювалася в такий спосіб: „...хоча існує одне поняття провини, провина організації завжди відрізняється від провини окремого громадянина. Ця відмінність впливає з природи організації. Провина одного її члена може бути ліквідована діями інших. ... і організація справи, і саме його виконання, і поганий контроль, непередбачливість, — все входить у провину юридичної особи. Можливість посилення на „не міг”, „не знав” у відношенні організації

надзвичайно звужується. Поняття провини або ознаки винності юридичної особи в адміністративному праві мають своє формулювання, не схоже на конструкцію провини фізичної особи.

Деякими вченими, фахівцями господарського, цивільного права, питання про відповідальність юридичних осіб вирішувалося подібним із загальною теорією права чином, тільки на основі об'єктивних факторів, без обліку суб'єктивних. Фактор провини власне і не враховувався. Об'єктивний масштаб оцінки означає оцінку поведження з погляду відповідності поведження особи вимогам законодавства. Об'єктивне зобов'язання має той недолік, що підмінює психічне відношення особи до вчиненого, як форму вираження провини, оцінкою поведження особи. Самий факт недотримання вимог закону розглядається як винність. При об'єктивному критерії особливо помітне ототожнення провини і протиправності. З огляду на специфіку такого суб'єкта правовідносин, як юридична особа, його провини завжди розглядалася як прийняття або неприйняття всіх необхідних і можливих мір для запобігання порушення, або пом'якшення його несприятливих наслідків. Іншими словами, фактично досліджувалося питання про наявність або відсутність (у викладеному вище трактуванні) ступеня провини. Ступінь провини, по суті, обумовлювався ступенем активності юридичної особи у вживанні заходів по запобіганню порушення.

Близькою в питанні провини до теорії об'єктивного зобов'язання складається теорія суб'єктивного зобов'язання. При такому підході також характерний розгляд порушення закону як винність, з тією лише різницею, що критерієм для визначення масштабу діяльності особи служить аналіз можливостей конкретного суб'єкта в даній ситуації. При об'єктивному зобов'язанні аналізуються середні здібності середньої людини. Так чи інакше, з'ясуванню підлягав не сам психічний стан правопорушника, а відповідність його поведження пропонованим вимогам. Стосовно до визначення провини юридичних осіб дана позиція зводилася до встановлення того, чи могла організація при нормальних, що допускаються законом умовах, забезпечити

виконання зобов'язання і чи входило попередження й усунення причин порушення в її обов'язки, компетенцію [69].

Як бачимо, ототожнення провини і протиправності, характерне для цивільного (господарського) права, розуміння винності юридичної особи тільки як неправомірна дія або бездіяльність уже не є власне провинна як продукт нервової, психічної діяльності. Дійсно, з'ясування сутності провини стосовно юридичної особи через такі поняття як намір або необережність є безперспективним, безпредметним. На практиці проблема провини означає дослідження причин тих або інших свідомих дій суб'єкта. Стосовно ж до юридичної особи, така ознака, як свідомість не застосуємо. Тому оцінювати діяльність юридичної особи з погляду наміру або необережності в адміністративному праві не представляється можливим. „Не заперечуючи поняття об'єктивної провини, що використовується цивільним правом у відношенні юридичних осіб, юридична особа, як абстрактний і досить умовний суб'єкт права, не може свідомо відноситися до вчиненого. У юридичної особи не може бути якого-небудь наміру...”[70]. Важко не погодитися з даним твердженням, хоча воно і приводить дослідника в деякий логічний тупик.

Проте, яким би чином не формулювалася провинна юридичної особи, яку б форму вона не приймала, у тих же випадках, коли законодавець, встановлюючи адміністративну відповідальність юридичних осіб за винне порушення, не обмовляє форми провини, її впливу на визначення міри відповідальності або звільнення від неї, правозастосовувач, при застосуванні міри відповідальності за конкретні правопорушення, у рамках загальних санкцій за здійснення визначених діянь, може і повинен враховувати характер провини при призначенні конкретної міри стягнення. Ця точка зору також враховується в наших міркуваннях.

Провинна юридичної особи як суб'єктивне явище аналізувалася деякими авторами, в основному цивілістами, за допомогою спроби вирішити питання про винність юридичної особи через висвітлення провини фізичних осіб,

зв'язаних з даною юридичною особою трудовими відносинами. У цілому цією категорією авторів провина юридичної особи, як суб'єктивна підстава для відповідальності, розглядалася у виді психологічного відношення працівників організації до зроблених ними протиправних дій. Так, учений-цивіліст Б.С. Антимонов думає, що „провина юридичної особи завжди провина людей і нічим іншим бути не може” [71]. Це твердження може вважатися вірним повною мірою, але тільки для випадків цивільної договірної відповідальності. Аналогічним способом висвітлював сутність провини Ф.Л. Рабинович, що вважав, що „провина організації — вина тих людей (органів, членів або працівників організації), що, діючи з метою здійснення завдань, що покладені перед організацією, поводяться неправомірно” [72]. Аналогічної позиції дотримується Н.С. Малєїн, що розглядає юридичну особу як єдиний колектив працівників, і „провина колективу — вина людей, членів колективу” [73]. Принципу колективної відповідальності дотримується також і Г.К. Матвєєв: „...відповідальність кожного перед колективом і відповідальність колективу за кожного працівника...” [74]. Не можна не відзначити актуальність цього не нового принципу в сучасних умовах для розвитку ринкових відносин, приватної власності, а особливо — у корпоративних, акціонерних відносинах. Для позначення провини організації, юридичної особи їм вводиться поняття „дефект організації”, що означає „винність організації, її колективну провину, тобто провину юридичної особи...” [74]. Компонентами дефекту є індивідуальні провини працівників юридичної особи, узяті окремо. Під відповідальністю юридичної особи розуміється відповідальність колективу, що виражається в накладенні стягнень на заохочувальні й інші власні фонди підприємства. „Юридична особа, як і індивід, відповідає лише тоді, коли вона діяла (не діяла) неправомірно, коли завдала шкоди іншому, коли її дії (бездіяльність) і збитки знаходяться в необхідному причинному зв'язку одине з одним, і коли дії (бездіяльність) юридичної особи визнані винними,” - вважає Г.К. Матвєєв. Цікаво таке висловлення вченого: „Юридичні особи можуть відповідати за результати своєї поганої діяльності не тільки по об'єктивних,

але і по суб'єктивних підставах. А це значить, що юридичні особи залучаються до майнової відповідальності, коли їхні дії (бездіяльність) завдали шкоди не тільки протиправно, але і винно, тобто по намірі або через недбайливість". Дану точку зору в цілому можна було б вважати щирою, але за умови проведення тотожності між колективом організації і самою юридичною особою.

Трохи інший підхід до проблеми провини пропонується фахівцями трудового права, зокрема А.Д. Воробйовою. Даний автор також використовує поняття „дефект організації”. Погоджуючись з позицією Г.К. Матвєєва про те, що для підтвердження провини організації досить встановити, що правопорушення було, результатом дефекту самої організації, її неорганізованості, що причиною невиконання покладених на організацію обов'язків послужила недостатність зусиль колективу даної організації, — А.Д.Воробйова вважає, що „Не можна говорити про відповідальність за виконання адміністративно-правових обов'язків колективом у цілому, тому що такі несе тільки адміністрація підприємства, установи, організації. Отже, не можна ставити колективові порушення тих обов'язків, яких він не має. Неправильно в даному випадку говорити і про встановлення колективної відповідальності; ...неприпустиме ототожнення дій юридичної особи з діями кожного окремого працівника” [75]. Закономірний висновок про те, що варто розглядати підприємство, організацію не як колектив, а як юридичну особу, як адміністрацію, що діє від його імені. А.Д. Воробйова вважає, що „свою відповідальність у зв'язку з цим юридична особа може нести за невиконання тих прав і обов'язків, що охоплюються її майновою правоздатністю”[75].

Ми дотримуємося тієї думки, що провинна юридичної особи повинна розкриватися не через провину колективу, а через провину адміністрації тому, що юридична особа являє собою відособлений у майновому відношенні комплекс, виражений у правах адміністрації, як органу юридичної особи, що здійснює оперативне керівництво господарською діяльністю. Таким чином, можливі варіанти джерела винності юридичної особи, коли по-перше, провинна

його органів у наявності, але провини його рядових працівників немає; по-друге, провини органу юридичної особи немає, але в наявності провинна рядових працівників.

Фактично такої ж точки зору дотримується і Матвеев Г.К., що робить більш раннє його твердження про колективну відповідальність розмитим, неюридичним. Вважаючи, що за протиправні і винні дії робітників та службовців, здійснювані в межах своїх функцій, юридична особа відповідає, як за свої власні, відповідно, і провинна таких осіб може розглядатися як власна провинна юридичної особи. Але це не знімає колективної провинни, відповідальність колективу є, продовжує наполягати автор, але психологічна, а не юридична. В іншому позиції А.Д. Воробйової і Г.К. Матвеева фактично ідентичні. „Правильне визначення поняття провинни юридичної особи може бути дано лише в тому випадку, якщо його протиправні і винні дії будуть розглядатися як дії осіб, що входять у її склад, і осіб, що організують її діяльність,”[74] (тобто адміністрації). Представляється, що в сучасних умовах у поняття „адміністрація” варто включити членів і голову Ради директорів, генерального директора або президента, членів і голову Правління, Головного (старшого) бухгалтера, керівників структурних підрозділів і інших посадових осіб.

Таким чином, як було встановлено вище, провинна юридичної особи може бути зведена до винного протиправного поведіння посадових осіб адміністрації даної юридичної особи або інших працівників: в обох випадках має місце свого роду субституція — відповідальність однієї особи за винні дії іншого.

Відповідальність організації буде наставати завжди, крім того випадку, коли „юридична особа не винна, якщо доведе бездоганність свого органу і своїх працівників, тобто буде встановлено, що її протиправні дії (бездіяльність) з’явилися результатом таких обставин, яким ні орган, ні рядові учасники запобігти не змогли,” – вважає Г.К. Матвеев. Автор демонструє чисто цивільно-правовий підхід до проблеми провинни, провинна

припускається. Такий підхід укладається в схему цивільного права, виражену тим же автором у наступних словах: „...цивільне право в питанні про підстави відповідальності за здійснення протиправних дій проводить принцип провини. Цей принцип лежить в основі цивільно-правової відповідальності як договірної, так і деліктної ... Випадки безвинної відповідальності в цивільному праві зводяться до двох видів: по-перше, до відповідальності за казус..., і, по-друге, до відповідальності за об'єктивно випадкове заподіяння збитку, тобто за наслідки нескоримої сили”[76].

Здається, що для адміністративного права такий підхід, конструкція провини юридичної особи не цілком прийнятна, хоча вона цілком успішно застосовується в сучасному законодавстві про адміністративну відповідальність юридичних осіб за порушення митних правил. На неправомірність „безвинної” відповідальності в митному законодавстві звертали увагу деякі автори, що досліджували проблему відповідальності в цій сфері: „ Юридичні особи можуть бути притягнуті до фінансово-правової відповідальності лише при наявності провини працівника такої організації”[77].

З критикою обох концепцій „колективної провини” виступив фахівець в області господарського права Б.І.Пугинський. Ним сформульований інший підхід до проблеми провини юридичних осіб. Так, на думку автора, конструкція провини, виведена через тотожність або субституцію винних дій фізичних осіб (працівників, посадових осіб адміністрації юридичної особи) непридатна для з'ясування справжньої сутності провини юридичної особи, тому що підмінюють сутність даної проблеми. „При такому підході, — вказує Б.І.Пугинський, провини організацій, як самостійних, цілісних утворень залишається нез'ясованою [69]. У розглянутих випадках працівники зв'язані з юридичною особою особливими, трудовими відносинами, що не дозволяють абстрагуватися від провин фізичних осіб. Колективна провини, а значить і колективна відповідальність, не має права на існування, оскільки неможливо з'ясувати психологічне відношення колективу якого-небудь великого

підприємства, організації до скоєного цим підприємством правопорушення. Згаданий автор дає наступне визначення провину організації щодо ключової концепції „об’єктивної протиправності”: „...під провиною організації варто розуміти не докладення організацією необхідних зусиль для належного виконання зобов’язань, не використання наданих прав і можливостей для усунення причин порушення.”

Виводячи дане визначення провину юридичної особи автор виходив із загальноприйнятої практики органів державного арбітражу і з наступного положення: „Психологічні характеристики типу „суб’єктивне відношення”, „намір”, „необережність” і ін., що представляються, на наш погляд, непридатними для аналізу діяльності господарських організацій” [69]. Неважко помітити, що провина юридичної особи знову зводиться до чистої протиправності діяння. Точка зору згаданого автора заслуговує на увагу в тій частині, у якій вона опонує концепції колективної провину і колективної відповідальності. Дійсно, буде досить важко визначити психологічне відношення всього колективу до протиправного діяння. Але адже цього, на наш погляд, і не потрібно, оскільки адміністрація юридичної особи, як керівна частина його колективу, безпосереднім чином реалізує дієздатність даної юридичної особи, у тому числі і у взаєминах з державними контролюючими органами.

У сучасних офіційних матеріалах арбітражної практики з вирішення економічних суперечок і спорів у сфері керування поняття провину юридичної особи відтворюється в такий спосіб. Відсутність провину організації в невиконанні зобов’язань може бути підставою для звільнення її від відповідальності. Не виділення коштів із бюджету організації, що по статусу не вправі здійснювати підприємницьку діяльність і позбавлена інших джерел доходів, може бути визнано обставиною, що свідчить про відсутність її провину в простроченні оплати.

Судова практика по цивільних справах судів загальної юрисдикції розуміє провину юридичних осіб, організацій подібним чином. Основна

відмінність у тому, що більша увага приділяється людському факторові. Насамперед провина організації це – неналежне виконання або невиконання організацією своїх обов'язків, неправомірна дія або бездіяльність. Так, під провиною навчальних, виховних і лікувальних установ розуміється нездійснення ними належного нагляду за неповнолітніми в момент заподіяння шкоди, або нездійснення нагляду зовсім, або здійснення нагляду не належним чином. Природно, що нагляд фактично здійснюється фізичними особами, працівниками організації.

Розуміння наукою адміністративного права проблеми провини юридичної особи також неоднозначне. В.І. Димченко формулює поняття провини для адміністративної відповідальності юридичних осіб у такий спосіб: „Провину організації в самій загальній формі можна було б визначити як недостатню організованість організації, неприйняття організацією необхідних законних мір для виконання покладених на неї обов'язків, не додаток необхідних зусиль для усунення порушень і їхніх причин” [78]. Автор також вважає, що „провина організації — категорія більш складна, як провина окремої особи, вона найчастіше не може бути виражена однозначно у формі наміру або необережності”.

Таким чином, при визначенні такого суб'єктивного поняття як провина, зайвий натиск робиться на об'єктивні ознаки. Фактично це не визначення провини, а ознаки форми протиправної бездіяльності. — неприйняття, недокладення і т.п. Винність юридичної особи, як було встановлено вище, показується, як невиконання нею покладених на неї обов'язків, що може бути зв'язано, як з діями третіх осіб, так і поза зв'язком з ними. Перелік обов'язків може бути зовсім різний, визначатися в різних законодавчих актах.

Неважко помітити, що вичерпного визначення провини, ознак винності не сформульовано: у цивільному праві через панування договору, в адміністративному визначенні розпливчато і невдало з погляду лексики і фразеології — („недостатня організованість організації”). Незважаючи на подібність у питаннях визначення винності з цивільно-правовою

позадоговірної й адміністративно-деліктної відповідальності і деякі теоретичні напрацювання в цій сфері, проблема провини, суб'єктивної сторони адміністративного правопорушення, зробленого юридичною особою, не висвітлена, на наш погляд, досить вичерпно. Зовсім зрозуміло, що поняття провини і властивості суб'єктивної сторони адміністративного правопорушення для юридичних осіб можуть мати зовсім інше звучання. На даний момент можливі два варіанти адміністративної відповідальності юридичної особи: по-перше, коли організація несе відповідальність, як за власну провину при наявності вираженої винності окремих її працівників, тобто має місце „субституція”. Аналогом в адміністративному законодавстві може бути відповідальність батьків за діяння неповнолітнього, закріплена в ст. 184 КУпАП; по-друге, коли провина конкретних осіб виключається або не може бути встановлена, а провина організації безперечна і, у якомусь ступені припускається. Ймовірно тому у вітчизняному адміністративному законодавстві про відповідальність юридичних осіб, ні в минулому, ні в сучасний період, немає загальної норми, що закріплює провину як обов'язкову підставу відповідальності. Адміністративна відповідальність на юридичних осіб в багатьох випадках накладається без врахування провини або при її відсутності, як, наприклад, за порушення митного законодавства. Безліч нормативних актів, що встановлюють адміністративну відповідальність юридичних осіб, декларують провину як обов'язковий компонент настання відповідальності, але не розшифровують специфіки цього поняття, його ознак для тих випадків, коли правопорушником є юридична особа. І до цього часу це питання також не має підтримки і у Проекті нового Кодексу про адміністративні правопорушення. Але з цього не випливає, що наука адміністративного права не повинна мати свого погляду на проблему винності для випадків адміністративної відповідальності юридичних осіб.

Здається, що встановлення провини юридичних осіб зв'язано з розумінням процесу волевиявлення і волеутворення в юридичної особи, оскільки провина — завжди прояв волі, а воля виробляється конкретними

особами. «...Адже, воля є явище психічне, властиве тільки живим істотам. В абстрактного поняття, що не означає ні окремого індивіда, ні сукупності індивідів, ніякої волі, зрозуміло бути не може,» [79] — підкреслював А.І.Єлістратов. Аналогічної позиції дотримують фахівці суміжних з адміністративним правом галузей, що досліджували відповідальність юридичних осіб.

Провина юридичної особи, як у адміністративно-правових, так і в цивільно-правових відносинах, невіддільна від провини його працівників, адміністрації, від людського фактору. Джерело провини організації – винна дія або бездіяльність фізичної особи, працівника, що не несе відповідальності за своє діяння в силу закону. Не існує провини організації окремо від провини фізичної особи.

Це, водночас, не знімає питання розмежування винності і відповідальності юридичних осіб і посадових осіб її адміністрації. На наш погляд, в адміністративному праві варто відмежовувати відповідальність, а, отже, і винність юридичної особи і його посадових осіб. Розроблювальне сучасне законодавство підтримує такий же підхід до проблеми відповідальності юридичних осіб, відмежовуючи її від відповідальності посадових і інших фізичних осіб: накладення адміністративного стягнення на юридичну особу не звільняє від адміністративної відповідальності за дане правопорушення винну фізичну особу, так само як і притягнення до адміністративної відповідальності фізичної особи не звільняє від адміністративної відповідальності за дане правопорушення юридичну особу.

Юридичне бездоганне розмежування відповідальності юридичних осіб і посадових осіб було б неможливо без реформування поняття самої посадової особи.

Сутність провини посадових осіб адміністрації в цілому ясна. Вона виражається в зневажливому, безвідповідальному відношенні до виконання посадовими особами своїх обов'язків. Поняття й ознаки провини, суб'єктивної сторони юридичної особи як самостійного суб'єкта відносин, навпаки, у

чистому виді невизначені.

Провина є ознакою прояву волі. Юридична особа не має волі, як самостійна особа, її волевиявлення здійснюється виконавчими органами (колегіальними або одноособовими) і посадовими особами. Дана особливість формування процесу волевиявлення юридичних осіб давно відома правовій науці. Провина працівника, переломлюється і стає провиною організації, але тільки в тих випадках, коли це передбачено або цивільним, або адміністративним законодавством.

Поняття юридичної особи, спочатку сформульоване цивільним правом, що припускає за собою, у кінцевому рахунку, фізичних осіб у виді трудового колективу або адміністрації, що формує волю юридичної особи. Отже, відповідальність (цивільна або адміністративна) юридичної особи (організації) - це завжди відповідальність за дії фізичних осіб її адміністрації або трудового колективу. Провина юридичної особи в адміністративно-правових відносинах, невіддільна від провини її працівників, адміністрації, від людського фактора. Джерело провини юридичної особи винна дія або бездіяльність фізичної особи, працівника. Не існує провини юридичної особи окремо від провини фізичної особи. Провина працівника, переломлюється і стає провиною юридичної особи, але тільки в тих випадках, коли це передбачено адміністративним законодавством. При цьому „провина юридичної особи не може довільно визначатися лише при виявленні провини конкретної посадової особи. Доведенню підлягає винність усіх працівників, що здійснюють дії від імені організації в цілому” [80], відзначається в новітніх дослідженнях з даної проблеми. Дозволимо собі не погодитися з даним твердженням у тій його частині, що вимагає доведення провини всіх працівників. Представляється, що в цьому немає ніякої практичної необхідності, більш того, імовірно, що в цілому ряді випадків це просто неможливо.

Неважко помітити, що провина юридичної особи формулювалася правовою наукою, як психологічне відношення її колективу до протиправного

діяння. В даний час дана точка зору перетерпіла деякі зміни, унаслідок чого „провина юридичних осіб повинна розумітися як психологічне відношення до вчиненого колективом, обумовлене по домінуючій волі. Представляється з великою часткою імовірності, що особа, воля якої може бути визнана домінуючою, буде членом адміністрації цієї юридичної особи, головою його колегіального (одноособового) виконавчого органу, іншою особою, що має право давати обов'язкові вказівки організації-правопорушникові.

Таким чином, відповідальність юридичної особи це завжди відповідальність свого роду субституціональна, що переломлюється через провину фізичних осіб, посадових осіб адміністрації, інших осіб, що формують процес волевиявлення в організації. Адміністративна відповідальність юридичної особи завжди є її відповідальність за дію (бездіяльність) фізичної особи (у формі наміру - прямого або непрямого, необережності - недбалості або самовпевненості).

Проте, провина юридичної особи, як нам представляється, не може бути зведена тільки до провини її волеутворюючого органу. Тому що поняття провини, суб'єктивного відношення до діяння, як було встановлено вище, безпосередньо не може бути застосоване до юридичної особи, на перше місце виходить об'єктивна сторона в питанні провини юридичної особи. Як ілюстрацію даного положення можна привести таке висловлення Ц.А.Ямпольської, зроблене більше тридцяти років тому: „Але хіба для адміністративного акту самим істотним є відношення суб'єкта до викликаного його актом правового ефекту? Ні, набагато більше значення має самий характер правового наслідку, правового ефекту зробленого у світі зовнішніх явищ, у сфері суспільних відносин. Об'єктивний правовий результат, у даному випадку, важливіше суб'єктивного відношення до нього”[53]. Здається, що до адміністративної відповідальності і провини юридичних осіб цей погляд підходить як не можна краще. Відомо, що ряд авторів розглядають провину юридичної особи як об'єктивне явище, як „недостатню організованість організації”, „дефект організації”, що привів до невиконання яких-небудь

необхідних дій, тобто поза зв'язком із психологічною діяльністю її колективу, посадових осіб адміністрації.

А.Д. Воробйовою була висловлена думка про те, що „свою відповідальність юридична особа може нести за невиконання тих прав і обов'язків, що охоплюються її майновою правоздатністю” [75]. З приводу цього висловлення не можна не відзначити наступне: цивільна правоздатність юридичної особи це теоретична можливість для особи мати суб'єктивні права й обов'язки, це коло можливостей, якими володіє юридична особа. Правоздатність може реалізовуватися юридичною особою цілком або частково. У спрощеній формі під правоздатністю розуміються правомочності, види діяльності юридичної особи, що вона може здійснювати, що, звичайно, відображається в статуті юридичної особи, положенні про структурний підрозділ, філію, іншої організації. Не можна примусити юридичну особу, господарську організацію до реалізації своєї правоздатності, відповідно, вона не може нести відповідальність за „невиконання прав”. Практична реалізація прав і виконання обов'язків юридичної особи лежить вже в сфері дієздатності.

Хоча і вважається, що правоздатність і дієздатність у юридичної особи виникає одночасно, синхронно, у момент реєстрації особи, або в момент реєстрації її статуту, це далеко не так. Реалізація юридичною особою своїх прав і здатність до виконання обов'язків, заняття визначеними видами діяльності, у цілому ряді випадків поєднана з необхідністю одержання відповідного дозволу, ліцензії, патенту і т.п. Цивільне законодавство містить норму про те, що „окремими видами діяльності, перелік яких визначається законом, юридична особа може займатися тільки на підставі спеціального дозволу (ліцензії)”. Існують законодавчі акти по ліцензуванню окремих видів господарської діяльності, наприклад, Закон України „Про ліцензування видів господарської діяльності”. При цьому ліцензування варто розуміти як „адміністративний процес надання, поновлення, відмовлення від видачі, відкликання, тимчасового припинення дії, анулювання, скасування, обмеження, зміни, модифікації або встановлення умов використання

ліцензій”, а під ліцензією — „повний або частковий адміністративний дозвіл, сертифікат, схвалення, реєстрація, статут, членство, статутне вилучення або іншу форму дозволу” [81]. Юридична особа, реалізуючи в рамках правоздатності суб’єктивне право без відповідного дозволу, санкції держави в особі його органів, у першу чергу виходить за рамки своєї дієздатності, що в цивільному праві тягне за собою недійсність, протизаконність дій особи. Реалізація ж юридичною особою прав в обсязі, якого вона в силу закону просто не в змозі мати, через загальне законодавче обмеження правоздатності, повинна розглядатися як вихід юридичної особи за межі своєї правоздатності. Порухення такого роду, як здійснення недійсної угоди, відноситься деякими цивілістами до категорії неделіктних правопорушень, поза залежністю від того, чи зроблені вони винно або безвинно [82]. Як бачимо, даний вид правопорушення дуже тісно стикається з адміністративним правопорушенням, а цивільний позов органу державного керування про визнання угоди недійсною, поза стягненням виконаним по угоді на користь держави, дуже схожий із примусовими заходами, можливо навіть з адміністративними стягненнями, навіть за умови застосування цих мір судом у порядку цивільного судочинства. На деяку зовнішню подібність цивільно-правових санкцій з адміністративними стягненнями, такими як штраф, конфіскація, вилучення майна, звертали увагу теоретики адміністративного права [83]. В наявності прагнення держави в особі його уповноважених органів не тільки покарати порушника, але і компенсувати збитки, але не конкретну майнову шкоду, а збитки заподіяні охоронюваним суспільним відносинам, визначеному сформованому порядку правого регулювання. Цей же державний орган зобов’язаний застосувати відповідно до законодавства до даної юридичної особи, як покарання адміністративне стягнення за протизаконну діяльність. Законодавець зв’язує незаконну діяльність як з відсутністю ліцензії на вид діяльності, так і з порушенням умов ліцензії — порушення встановлених правил і стандартів. У першому випадку юридична особа вийшла за межі звичайної дієздатності, займаючись діяльністю, для якої

потрібна наявність спеціальної, розширеної дієздатності, тобто офіційного дозволу, ліцензії, патенту, у другому – використовувала її неналежно. У цьому зв'язку деякі автори, що досліджували проблему адміністративної відповідальності юридичних осіб, відзначають назрілу необхідність включення в перелік заходів адміністративної відповідальності окремої категорії стягнень організаційного характеру, що впливають у цілому на юридичну особу, що обмежують її правоздатність за протизаконну діяльність. До числа таких можуть бути віднесені: примусова реорганізація (поділ, виділення) юридичної особи, примусова ліквідація юридичної особи або її структурного підрозділу, скасування державної реєстрації юридичної особи, позбавлення її спеціальної правоздатності у виді відкликання банківської, страхової або іншої ліцензії, умовою одержання якої була заборона на заняття іншими видами господарської діяльності. Це стосується вже названої банківської, страхової справи, аудиторської діяльності, ряду ліцензій у сфері випуску і звертання цінних паперів, інших ліцензій.

Неважко помітити, що саме з виходом юридичної особи за рамки правоздатності або з неналежним розпорядженням нею, законодавець зв'язує більшість складів адміністративних провин, за які можливе накладення адміністративних стягнень на юридичних осіб. Це в основному склади правопорушень в області комерційної діяльності. Чинним законодавством України передбачена адміністративна відповідальність за адміністративні порушення в сферах господарської діяльності юридичних осіб, підприємств, організацій, прямо зв'язаних або з порушенням дозволеної дієздатності з неналежним здійсненням юридичною особою придбаної спеціальної праводієздатності, або за невиконання вимог, розпоряджень державних органів.

Представляється, що вихід юридичної особи за рамки правоздатності, що йому відведена законом, або дієздатності, якою вона фактично володіє, розглядається правозастосувачем, як підстава адміністративної відповідальності.

Зрозуміло, адміністративне законодавство містить не тільки склади правопорушень, сформульовані подібним чином, воно значно ширше. У деяких складах вина юридичної особи мається на увазі або може бути сформульована в „традиційному” розумінні, як „невиконання”, „непредставлення”, яких-небудь дій, обов’язків, розпоряджень, але тільки не як вихід юридичної особи за межі право- або дієздатності. Як відноситися до таких складів адміністративних провин? На нашу думку, таку ситуацію можна прокоментувати словами вченого-адміністративіста А.І.Елістратова, що зокрема писав: „Крім безпосереднього примусу до виконання адміністративного розпорядження і можливості вживати заходів до усунення недоглядів за рахунок зобов’язаного, німецьке право допускає ще особливі адміністративні стягнення за непослух. Звертаючи до даної особи з вимогою, адміністрація заздалегідь погрожує йому штрафом або арештом за невиконання цієї вимоги. У випадку непослуху, стягнення приводиться у виконання в адміністративному порядку. ... Міра стягнення порівнюється не зі ступенем провини, а лише із силою завзятості, що робиться особою при примусі до виконання адміністративного розпорядження. Щоб перемогти цю завзятість, адміністрація, не зважаючи на принцип може по тій самій справі застосовувати покарання неодноразово” [84].

На практиці відповідальність юридичних осіб зв’язана найчастіше не з провинною в традиційному розумінні, а з необхідністю застосування покарання за протиправне діяння і компенсацію заподіяних збитків, але не конкретної шкоди в цивільно-правовому значенні, а в першу чергу збитків, нанесених суспільним відносинам, що склалися в порядку їхнього регулювання. А сама адміністративна відповідальність юридичних осіб асоціюється насамперед не з провинною, а з протиправністю. Є підстави думати, що узагальнене формулювання винності юридичної особи може звучати як її вихід за рамки відведеної законом, державою в особі відповідного органа, правоздатності або дійсно існуючої в юридичної особи праводієздатності. Якщо розуміти правоздатність у статичній як сукупність прав і обов’язків, якими особа може

володіти, як можливість, а дієздатність, як ту ж сукупність прав і обов'язків, але вже в динаміці, як реалізовану можливість, то саме неналежне розпорядження юридичною особою праводієздатністю варто розуміти як її винність в об'єктивному змісті. У науці адміністративного права існує концепція, відповідно до якої винність юридичної особи, зовнішньою об'єктивною ознакою якої є неналежне розпорядження юридичною особою своєю адміністративною праводієздатністю, розуміється власне, як провина юридичної особи, за умови оцінки даної обставини з об'єктивних позицій, тобто „...з погляду державного органу, що накладає адміністративне стягнення в залежності від характеру конкретних дій або бездіяльності юридичної особи, що порушує встановлені правила...”[85]. Провина юридичної особи, розглянута сукупно, за допомогою об'єктивного підходу, як провина з погляду державного органу, а також з використанням суб'єктивного підходу, що розуміється як „...відношення організації в особі її колективу, адміністрації, посадових осіб до протиправного діяння” [85], утворить загальне поняття провини юридичної особи як ознаки зробленого нею правопорушення й елемента його юридичного складу.

Підводячи підсумок аналізу особливостей суб'єктивної сторони адміністративного правопорушення зробленого юридичною особою, представляється необхідним виділити наступні з них:

по-перше, провина юридичної особи в здійсненні правопорушення є суб'єктивним відношенням до протиправного діяння колективу цієї юридичної особи, але обумовлена „по домінуючій волі”, під якою насамперед розуміється воля адміністрації юридичної особи, а саме її повноважних посадових осіб, а також інших осіб, що мають право давати обов'язкові вказівки;

по-друге, провина юридичної особи, розглянута за допомогою суб'єктивного підходу, через це повинна розумітися, як вираження провини посадових осіб адміністрації і вважатися доведеною тільки при наявності встановленої провини посадової особи;

по-третє, провина юридичної особи, може бути розглянута з об'єктивних позицій, як провина організації з погляду державного органа, що здійснює накладення адміністративного стягнення;

по-четверте, представляється обґрунтованою позиція про те, що в науці адміністративного права може існувати комплексне розуміння провини юридичних осіб, що включає в себе об'єктивний і суб'єктивний підходи [85].

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження чинного законодавства України та практики його застосування, теоретичного осмислення ряду наукових праць в різних галузях знань сформульовано висновки та рекомендації, спрямовані на удосконалення адміністративної відповідальності за порушення порядку провадження господарської діяльності.

1. Уточнено поняття адміністративної відповідальності за порушення порядку провадження господарської діяльності. Адміністративна відповідальність за порушення порядку провадження господарської діяльності – це застосування до осіб, які вчинили адміністративний проступок при здійсненні господарської діяльності, адміністративних стягнень, що тягнуть для цих осіб обтяжливі наслідки майнового, морального, особистісного чи іншого характеру і застосовуються уповноваженими на те органами чи посадовими особами на підставах і у порядку, встановлених нормами адміністративного права.

2. Знайшли подальший розвиток пропозиції щодо кодифікації норм, які передбачають адміністративну відповідальності за порушення порядку провадження господарської діяльності, що надасть можливість виключити колізії між КУпАП та низкою спеціальних законів, які передбачають дозвільні процедури у сфері господарювання.

3. Розвинуто пропозиції щодо законодавчого врегулювання інституту адміністративної відповідальності юридичних осіб, яке могло б знайти своє закріплення в кодифікованому правовому акті щодо регулювання інституту адміністративної відповідальності в цілому.

4. Класифіковано правові засади адміністративної відповідальності за порушення порядку здійснення господарської діяльності на три групи:

а) ті, що визначають принципи та порядок здійснення господарської діяльності;

б) ті, що визначають правовий статус органів управління легалізацією суб'єктів господарювання;

в) ті, що визначають правовий статус суб'єктів господарювання.

Зазначено, що нормативно-правові акти, які регулюють відносини легалізації суб'єктів господарювання, є частиною комплексного дослідження адміністративно-правових засад легалізації суб'єктів підприємницької діяльності.

5. Уточнено форми об'єктивної сторони правопорушення, передбаченого ст. 164 КУпАП, а саме:

– провадження господарської діяльності без державної реєстрації;

– провадження певного виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню відповідно до закону, без одержання ліцензії;

– провадження певного виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню відповідно до закону, з порушенням умов ліцензування (крім випадків застосування принципу мовчазної згоди);

– провадження певного виду господарської діяльності без одержання дозволу, іншого документа дозвільного характеру, якщо обов'язок його одержання передбачено законом (крім випадків застосування принципу мовчазної згоди).

6. Встановлено, що адміністративна відповідальність юридичних осіб пов'язана з особливостями їхньої правової природи як учасника адміністративних правовідносин. Насамперед, це стосується питання визнання юридичної особи суб'єктом адміністративного проступку на законодавчому рівні, а саме – у КпАП. Запропоновано у новому КпАП виділити в окремий розділ положення щодо відповідальності за порушення порядку провадження господарської діяльності.

7. Конкретизовано кваліфікуючі ознаки господарської діяльності при притягненні до адміністративної відповідальності за ст. 164 КУпАП. Проведений аналіз вказує на відсутність єдиних критеріїв щодо кваліфікації діяльності правопорушника як систематичної. Аргументован, що зазначена

ознака повинна залишатися оціночною. Судова практика потребує узагальнення та відпрацювання єдиних підходів щодо кваліфікації певної діяльності як систематичної. Представляється доцільним визначати не тільки кількісні критерії щодо наданих послуг, робіт, але й поєднання систематичності з іншими ознаками підприємництва, господарської діяльності. Зокрема, систематичне отримання прибутку (доходу) від такої діяльності, за рахунок якого вона забезпечує себе та свою родину; систематичне здійснення діяльності на професійних засадах; систематичне забезпечення такої діяльності необхідними матеріалами, ресурсами. Вирішуючи питання про те, чи не набула діяльність конкретної особи з купівлі та продажу товарів ознак підприємництва, потрібно керуватись системним аналізом положень законодавчих та інших нормативних актів, які регулюють торговельну діяльність, враховувати їх юридичну силу.

8. Конкретизовано зміст суб'єктивної сторони адміністративного правопорушення, скоєного юридичною особою, а саме: протиправність та винність. Якщо протиправність є формально-юридичною ознакою і не створює труднощів для ідентифікації, то проблема провини, визначення винності неживого об'єкта, що існує винятково в юриспруденції, являє собою відому складність.

9. Конкретизовано сутність провини юридичної особи як елемента суб'єктивної сторони складу правопорушення, за допомогою суб'єктивного підходу, як продукту вищої нервової діяльності людей, визначає провину юридичної особи через провину його колективу, але обумовлену по домінуючій в цьому колективі волі. Уточнення, носієм домінуючої волі є адміністрація юридичної особи, а саме її повноважні посадові особи, винність яких є основою для визнання організації винною й залучення її до адміністративної відповідальності.

10. Виходячи зі складності встановлення у суді вини правопорушника при притягненні до адміністративної відповідальності за ст. 164 КУпАП

запропоновано при розгляді таких справ встановити презумпцію усвідомлення протиправності діяння.

Отримані результати дослідження можуть бути використані у практичній діяльності, законотворчості, у навчальному процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кудрявцев В.Н. Закон, поступок, ответственность. – М.: Наука, 1986. – 286 с.
2. Ойгензихт В.А. Мораль й право. – Душанбе: Дошши, 1987. – 121 с.
3. Малеин Н.С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность. – М.: Юрид. лит., 1985. – 132 с.
4. Плахотный А.Ф. Свобода и ответственность. - Харьков: Изд-во Харьков. ун-та, 1972. – 145 с.
5. Самощенко И.С., Фарукшин М.Х. Ответственность по советскому законодательству. – М.: Юрид. лит., 1971. – 120 с.
6. Явич Л.С. Право и социализм. – М.: Юрид. лит., 1982. – 136 с.
7. Иоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. – М.: Госюриздат., 1961. – 484 с.
8. Лейст О.Е. Санкция и ответственность по советскому праву. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 142 с.
9. Алексеев С.С. Проблемы теории права: Курс лекций в 2 т. Свердловск, 1972. Т.1. – Основные вопросы общей теории социалистического права. – 371 с.
10. Адміністративне право України: Підручник / За заг. ред. С.В. Ківалова. – О.: Юрид. література, 2003. – 896 с.
11. Тархов В.А. Ответственность по советскому гражданскому праву. - Саратов: Саратов. Ун-т – 1973. – 211 с.
12. Теория государства и права: Учебник для вузов. – 2-е изд., изм. и доп. / Под ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Перевалова.: Издат. группа НОРМА –ИНФРА М, 2000. – 435 с.
13. Лук'янець Д. М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвітку: Монографія. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 136 с.

14. Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності: Закон України в редакції від 22 грудня 2011 року № 4220-VI. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208/94-%D0%B2%D1%80>.
15. Про рекламу : Закон України від 03.07.1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 39. – Ст. 181.
16. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 36. – Ст. 164.
17. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 30. – Ст. 379.
18. Про виключну морську (економічну) зону України: Закон України від 16.05.1995 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1995. - № 21. – Ст. 152.
19. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003 – № 40-44 – Ст. 356.
20. Орзих М.Ф. Личность и право. – М.: Юрид. лит., 1975. – 49 с.
21. Бахрах Д.Н. Административная ответственность граждан в СССР. – Свердловск: Урал. ун-т, 1989. – 204 с.
22. Галаган И.А. Административная ответственность в СССР: Процессуальное регулирование. – Воронеж: Изд-во Воронежск. ун-та, 1976. – 198 с.
23. Коваль Л.В. Административно-деликтное отношение. - К.: Вища школа, 1979 – 230 с.
24. Административная ответственность в СССР / Под. ред. В.Н. Манохина и Ю.С. Адушкина. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1988. – 168 с.
25. Анджієвський В.С., Тимченко І.А. Нове законодавство про адміністративні правопорушення. – К.: Політвидав України, 1987. – 110 с.
26. Бахрах Д.Н., Ренов З.Н. Производство по делам об административных правонарушениях: Пособие для слушателей народных университетов. – М.: Знание, 1989 – 96 с.

27. Васильева Г.В., Студеникина М.С. Законодательство об административных правонарушениях (словарь – справочник для слушателей народных университетов). – М.: Знание, 1986. – 128 с.
28. Мартыанов И.В. Административная ответственность по советскому законодательству. – Киев: Виша школа, 1985. – 256 с.
29. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 12.07.1984 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
30. Галаган И.А. Теоретические проблемы административной ответственности по советскому праву: Автореф. дис. д-ра. юрид. наук. – К. 1971. – С. 10.
31. Якуба О.М. Административная ответственность. – М.: Юрид. лит., 1972. – 152 с.
32. Административное право/ Под ред. Ю.М Козлова. – М.: Юрид. лит., 1968. – 236 с.
33. Лазарев Б.М., Салищева М.С., Студеникина М.С. Вопросы кодификации законодательства об административной ответственности // Советское государство и право. – 1967. – № 1. – С. 12-18.
34. Битяк Ю.П., Зуй В.В. Адміністративне право України: Конспект лекцій. – Харків: Націон. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 1996. – 124 с.
35. Попов Л.Л., Шергин А.П. Управление. Гражданин. Ответственность. –Л.: Наука, 1975. – 126 с.
36. Кодекс України про адміністративні проступки (проект) – К.,- 2004. – 120 с.
37. Пастушенко Е.Н. Цели и функции административной ответственности // Изд – во вузов. Правоведение. – 1987. – № 3. – С. 36 – 41.
38. Словник іншомовних слів / Заред. О. С. Мельничука. - К., 1974. - С. 386.
39. Теория государства и права : курс лекций / [под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько]. – М. :Юристь, 1997. – 672 с.

40. Антонович А. Я. Курс государственного благоустройства (полицейского права) / Антонович А. Я. – К., 1889–1890. – Ч. 1–2.
41. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / [редкол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін.]. – К. :Юрид. думка, 2004–2005. – Т. 1: Загальна частина. – 2004. – 584 с.
42. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
43. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 року № 2755-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 13. Ст. 112.
44. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 року №755-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15/>
45. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 року № 222-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19>
46. Про підтвердження відповідності : Закон України від 17 травня 2001 р. № 2406-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 32, 10 серп. – Ст. 169.
47. Про дозвільну систему у господарській діяльності : Закон України від 06 вересня 2005 р. № 2806-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 48, 2 груд. – Ст. 483.
48. Про торгово-промислові палати: Закон України від 02.12.1997 року № 671/97-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%92%D0%A0>
49. Конституція України : станом на 1 вересня 2018 року / Верховна Рада України. - Харків : Право, 2018. - 82 с.
50. Адміністративне право України: Підручник / За заг. ред. С.В. Ківалова. – О.: Юрид. література, 2003. – 896 с.
51. Курило В.І., Капля О.М. Коментар до статі 164 Кодексу України про адміністративні правопорушення в редакції Закону України «Про

- внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. –2013. –Вип. 182. –Ч. 1. – С. 198-205.
- 52.Постанова Апеляційного суду Миколаївської області у справі № 33/784/248/2017 від 12.06.2017. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67055551>
- 53.Ямпольская Ц.А., Субъекты советского административного права. Дисс. д.ю.н., М., 1958, 198 с.
- 54.Венедиктов А.В. О субъектах социалистических правоотношений. Советское государство и право, 1955, №6, С. 21-25.
- 55.Петров Г.И. Советские административно-правовые отношения. ЛЮИ, 1954, 179 с.
- 56.Лук'янець Д.М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвитку: Монографія.- К.: 2001. – 348 с.
- 57.Туманов Г.А., Организация как функция государственного управления. Советское государство и право, 1986, №1, С. 27-35.
58. Жамбиева Е.М., Структурное подразделение предприятия и учреждения как субъект административного права, в сборнике трудов „Субъекты административного права”, Свердловск, 1985, С. 81-97.
- 59.Минашкин А.В., Проблемы административной ответственности юридических лиц, // Журнал российского права. - № 7. – 1998. - С.45-52.
- 60.Венедиктов А.В., О субъектах социалистических правоотношений // Советское государство и право. – 1955. - №6. - С. 20-27.
- 61.Бельский К.С., Комиссаров В.В., Кафедра как субъект административного права, Свердловск, 1985, 195 с.
- 62.Бахрах Д.П., Система субъектов советского административного права, Советское государство и право, 1986, № 2, С. 41-49.
- 63.Алехин А.П. Предприятие в системе отраслевого управления, М., 1977, 239 с.

- 64.Конин Н.М., Предприятие как субъект административного права, Свердловск, 1985, 184 с.
- 65.Студеникина М.С. Законодательство об административных правонарушениях. М., 1981, 239 с.
- 66.Якуба О.М., О признаках административного правонарушения, // Правоведение. – 1964. - № 3. - С. 53-61.
- 67.Бахрах Д.Н., Административная ответственность граждан в СССР, Свердловск, 1989, 208 с.
- 68.Воробьева А.Д., Ответственность юридических лиц и должностных лиц администрации за нарушение трудового законодательства, дисс. к.ю.н., М.,1972., 198 с.
- 69.Пугинский Б.И. Применение принципа вины при регулировании хозяйственной деятельности. Советское государство и право, 1979, № 10, С. 63-69.
- 70.Максимов В.И., Административный штраф, дисс.к.ю.н., Саратов, 1996, 194 с.
- 71.Антимонов Б.С., Основания договорной ответственности социалистических организаций, М.,1962, 204 с.
- 72.Рабинович Ф.Л., Вина как основание договорной ответственности предприятия,-М.1975,185 с.
- 73.Малеин Н.С., Имущественная ответственность в хозяйственных организациях, М., 1968, 204 с.
- 74.Матвеев Г.К., Психологический аспект вины юридических лиц, Советское государство и право, 1978, №8, С. 37-43.
- 75.Воробьева А.Д., Ответственность юридических лиц и должностных лиц администрации за нарушение трудового законодательства, дисс. к.ю.н., М.,1972., 208 с.
- 76.Матвеев Г.К., Основания гражданско-правовой ответственности, 1970, М, 129 с.

- 77.Малиновская В.М., Ответственность за нарушение таможенного законодательства, (финансово-правовой аспект), дисс. к.ю.н., М., 1997, 198 с.
- 78.Дымченко В.П., Административная ответственность организаций, дисс. к.ю.н., 187 с.
- 79.Елистратов А.И., Очерк административного права, М., 1922, 165 с.
- 80.Петров М.П., Административная ответственность организаций (юридических лиц). Автореф. дис. к.ю.н., Саратов, 1998, 23 с.
- 81.Никеров Г.И. Административное право США, М, 1977, 198 с.
- 82.Хейфец Ф.С., Недействительность сделок по советскому гражданскому праву, Автореф. к.ю.н., М.,1972, 23 с.
- 83.Попов Л.Л., Шергин А.П., Управление. Гражданин. Ответственность., М., Юрид. литература, 135 с.
- 84.А.Р.Елистратов, Очерк административного права, Петроград, Гос. из-во, 1922, 194 с.
- 85.Административное право: учебник под редакцией Ю.М. Козлова и Л.Л. Попова, М, Юристъ, 1999, 397 с.

ДОДАТКИ